

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Paşayeva Vəfa Sabir qızı

**“Azərbaycanın xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi
istiqlamətləri”
mövzusunda**

Magistr Dissertasiyası

İxtisasın şifri və adı:

060401 “Dünya İqtisadiyyatı”

İxtisaslaşma:

“Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər”

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.d., prof. Bayramov Ə.İ.

i.e.n., dos.Rəhimli F.Ə.

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Ş.H.Hacıyev

Bakı- 2017

Mündəricat

Giriş.....	3
I Fəsil. Xarici ticarət siyasətinin nəzəri metodoloji əsasları.	
1.1 Xarici ticarətin konseptual bazasının təkamülü prosesinə müasir baxış.....	6
1.2 Xarici ticarətin müasir inkişaf meylləri.....	15
II Fəsil. Müasir dövr Azərbaycan xarici ticarət siyasətinin təhlili.	
2.1 İdxal-ixrac əməliyyatlarının gömrük-tarif tənzimlənməsinin spesifik xüsusiyyətləri.....	19
2.2 Xarici ticarət siyasətinin tənzimlənməsində qeyri-tarif alətlərinin rolu.....	28
III Fəsil. Azərbaycanın xarici ticarət siyasətinin perspektiv inkişaf istiqamətləri.	
3.1 Xarici ticarət siyasətinin müasir vəziyyəti və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	40
3.2 ÜTT ilə əməkdaşlığın Azərbaycanın xarici ticarətində rolu.....	51
3.3 Azərbaycanın xarici ticarət siyasətində regional inteqrasiyanın rolu.....	61
Nəticə.....	72
Ədəbiyyat siyahısı.....	74
РЕЗЮМЕ.....	77
Summary.....	78
Referat.....	79

Giriş

Azərbaycan Respublikası son illərdə dünya ticarət sistemində inteqrasiya olunma istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atmaqdadır. Bu da öz növbəsində Azərbaycanın inkişafını sürətləndirməkdə, iqtisadiyyatın böyüməsini təmin etməkdədir. Ölkədə xarici ticarətin inkişafı, investisiyaların artmasına və işsizliyin azalmasına müsbət təsir göstərir. Bu dissertasiya işi xarici ticarət siyasətində qazandığımız uğurların daha da artmasını və daha əvvəl yol vermiş olduğumuz səhvlərdən dərs çıxarmağa, gələcəkdə bunların bir daha yaşanmamasına diqqət çəkməkdədir.

Aparılan araşdırmalar nəticəsində heç bir dövlətin iqtisadiyyatının idxal və ixracsız inkişaf edə bilməyəcəyi müəyyən olunmuşdur. Amma idxal və ixracatın hər bir dövr üçün optimal sərhədi, təsirli quruluşu olmalıdır. Bu səbəbdən bu mövzunun araşdırılması Azərbaycanın Xarici Ticarət Siyasəti baxımından əhəmiyyət daşıyır.

Mövzunun aktuallığı. Xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi və dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiyanın təmin olunması Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən iqtisadi islahatların əsas istiqamətlərindən biridir. Buna görə də nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış xarici ticarət siyasətinin işlənilib hazırlanması, prinsip və qanunauyğunluqlarının araşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi, Xarici ticarət siyasətinin konseptual əsasları, Azərbaycanda xarici ticarət siyasətinin mövcud vəziyyəti, Azərbaycanda xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində konkret təklif və tövsiyələrin hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədinə əsasən vəzifələr müəyyən edilmiş və onların həll edilməsi prosesi aşağıdakı məntiqi ardıcılıqla reallaşdırılmışdır:

- Xarici ticarətin nəzəri-konseptual bazasının tədqiqi;

- Xarici ticarətin müasir inkişaf meyilləri;
- Azərbaycanın xarici ticarət siyasətinin müasir vəziyyəti;
- Azərbaycanın ÜTT-yə qoşulması prosesinin təhlili;
- Azərbaycanın xarici ticarət siyasətində regional inteqrasiyanın rolu;

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın predmetini xarici ticarət siyasətinin nəzəri, təcrübi məsələlərinin tədqiqi təşkil edir. Tədqiqatın obyektı isə Azərbaycanın xarici ticarət siyasətidir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi.

- Xarici ticarət siyasətinin nəzəri-metodoloji əsasları araşdırılmış və ümumiləşdirilmə aparılmışdır;
- Azərbaycanın Xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri tədqiq edilməklə ümumiləşdirilmiş və optimallaşdırma yolları üzə çıxarılmışdır;
- ÜTT ilə əməkdaşlığın ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təsir perspektivləri tədqiq edilərək konkret təkliflər irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasını xarici ticarətlə, onun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı olan iqtisad elminin klassik və müasir iqtisadçı alimlərinin baxışları, beynəlxalq ticarət nəzəriyyələri, Prezident fərmanları, beynəlxalq iqtisadi təşkilatların hesabatları, xarici ticarət siyasəti haqqındakı məqalələr, elmi araşdırmalar və bir çox statistik göstəricilər təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin, Dövlət Gömrük Komitəsinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, ÜTT-nin sənəd və hesabat materialları həmçinin təşkil edir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət siyasətinin elmi tədqiqindən və bu tədqiqatın əsasında xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi üçün irəli sürülən təkliflərdən ibarətdir. Tədqiqat işinin əsas müddəaları, əldə olunmuş nəticələri xarici ticarətin tənzimlənməsi ilə bağlı qanun, proqram, layihə və təkliflərin hazırlanması prosesində, elmi-tədqiqat işlərində, həmçinin ali məktəblərdə müvafiq ixtisas kursların tədrisində istifadə oluna bilər. Tədqiqatın nəticəsində

irəli sürülən tövsiyələrin həyata keçirilməsi xarici ticarət əlaqələrinin daha da genişlənməsi və səmərəliliyinin yüksəldilməsinə müsbət təsir göstərə bilər.

Tədqiqat işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, 7 paragraf, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı, nəticə, rezyume və referatdan ibarətdir.

Birinci fəsildə xarici ticarətin konseptual bazasının təkamül prosesi, xarici ticarətin müasir inkişaf meylləri tədqiq edilmişdir.

İkinci fəsildə İdxal-ixrac əməliyyatlarının gömrük-tarif tənzimlənməsinin spesifik xüsusiyyətləri, xarici ticarət siyasətinin tənzimlənməsində qeyri-tarif alətlərinin rolu öyrənilmişdir.

Üçüncü fəsildə Xarici ticarət siyasətinin müasir vəziyyəti və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri, ÜTT ilə əməkdaşlığın Azərbaycanın xarici ticarətində rolu, Azərbaycanın xarici ticarət siyasətində regional inteqrasiyanın rolu araşdırılmışdır.

I Fəsil. Xarici ticarət siyasətinin nəzəri metodoloji əsasları.

1.1 Xarici ticarətin konseptual bazasının təkamülü prosesinə müasir baxış.

Xarici ticarət siyasəti milli iqtisadiyyatın dünya bazarında müəyyən yer tutması və daxili bazarın xarici rəqabətdən qorunması üçün görülən tədbirlər sistemidir. Xarici ticarət siyasəti ölkənin ictimai quruluşundan, milli iqtisadiyyatının vəziyyətindən, xarici amillərin təsir gücündən asılı olaraq formalaşır.

Xarici ticarətin konseptual bazasının təkamülü prosesinin ümumiləşdirilmiş formada qiymətləndirilməsini zəruri hesab edirik.

Dünya ölkələrinin iqtisadi inkişaf tarixinə baxdıqda, xarici ticarət siyasətinin müxtəlif dövrlərdə həmin dövrün xüsusiyyətlərindən asılı olaraq fərqli məzmun daşdığını görə bilərik.

Dünya miqyasında fərqli xüsusiyyətlərə malik çox sayda ölkə və sayıla bilməyəcək növdə əmtəələrin olması, tək bir nəzəriyyə ilə bütün bu mürəkkəb quruluşdakı xarici ticarəti şərh etməyin mümkün olmadığını göstərir. Bu vəziyyət əslində bir-birini tamamlayan xarici ticarət nəzəriyyələrinə baxıldığında aydın olur.

Xarici ticarət nəzəriyyələri, beynəlxalq sərbəst ticarətin, müəyyən şərtlər altında, ölkələr üçün əhəmiyyətli rifah təmin edəcəyini ortaya qoymağa çalışır. Bu nəzəriyyələr, ölkələrin təbii və qazanılmış üstünlüklərinə bağlı olaraq dəyişir və inkişaf edir.

Sənaye inqilabına qədərki dövrdə xarici ticarət Merkantilizm konsepsiyasına əsasən açıqlanırdı. Daha sonra Klassik Xarici Ticarət nəzəriyyələri istehsal faktoru kimi yalnız əməyi qəbul edirdilər və istehsal xərcini əməyin miqdarı ilə ölçürdülər. Neoklassiklər isə “alternativ xərc”

anlayışı ilə kapitalın da bir istehsal faktoru və xərc elementi kimi nəzərə alınmasında rol oynamışdılar. Ölkələrarası məhsuldarlıq fərqliliyinin səbəblərini və rifaha təsirlərini Faktor Təchizatı ilə şərh edən nəzəriyyələr də öz modellərində əmək və kapitalla əsaslanmışlar. Yeni Xarici Ticarət nəzəriyyələri texnologiyanın və əməyin istehsal proseslərində istifadə edilməsinin təsir göstərdiyi bir beynəlxalq ticarət modeli yaratmışlar.

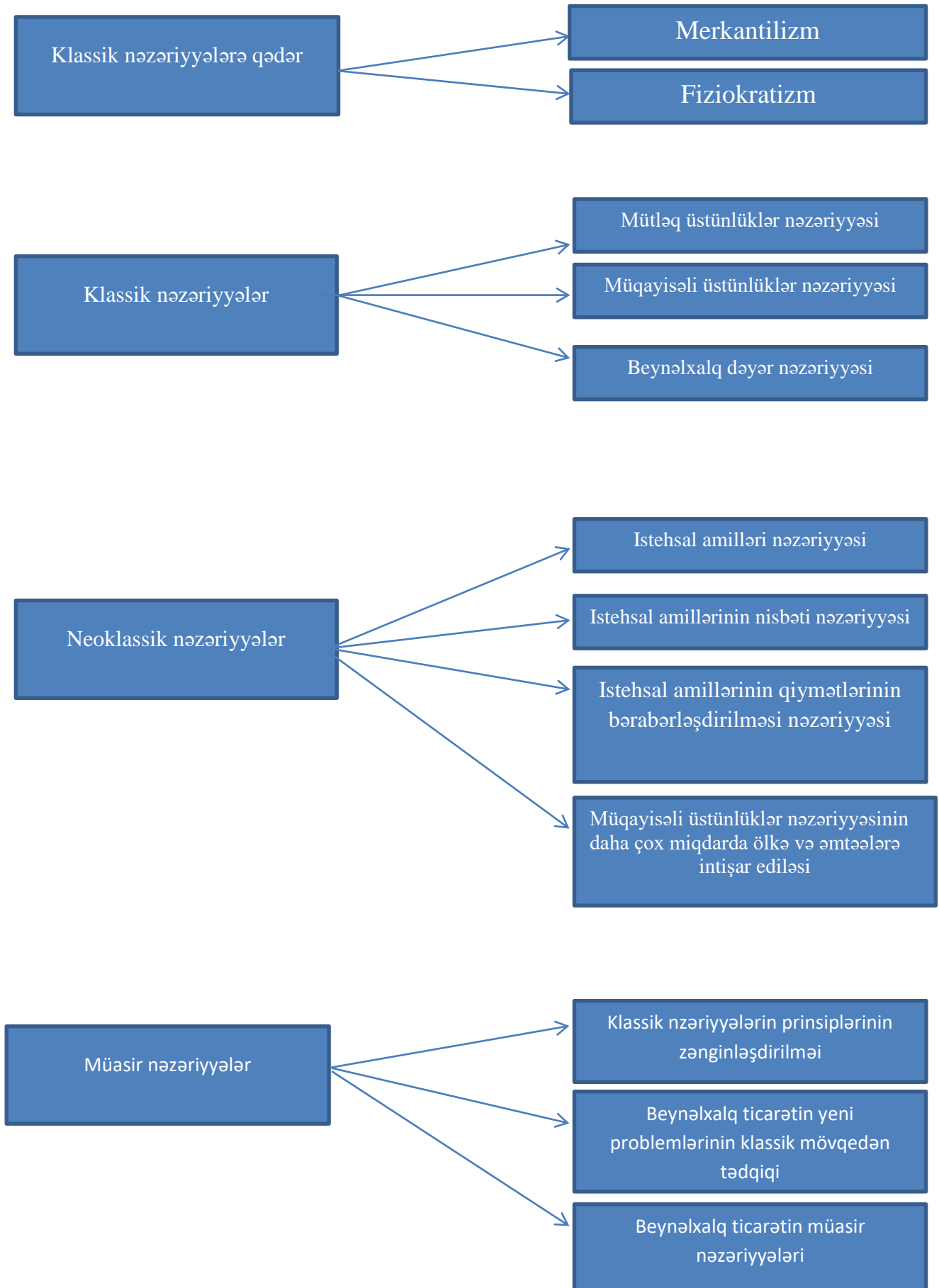
Xarici ticarət konsepsiyalarının təhlili zamanı əvvəlcə klassik dövrə qədərki konsepsiyalar daha sonra klassik və müasir konsepsiyalar təhlil olunmalıdır.

Merkantilizmin ümumi mənada Avropa iqtisadi düşüncəsində XV-XVIII əsrlər arasında qalan dövrü əhatə etdiyi düşünülür. Merkantilizm məktəbinin əsas nümayəndələri Jean Bodin, Thomas Mun, Jean Baptiste Colbert hesab olunurlar.

Merkantilist nəzəriyyənin əsas hədəfi pul yığımını (qızıl, gümüş) maksimum səviyyəyə çatdırmaqdır. Bu məqsədlə xarici ticarət qiymətli metalların yığımına istiqamətlənməli, dövlət nəzarəti və müdaxiləsi ilə idxal məhdudlaşdırılmalı, ixrac genişləndirilməli idi.

Dövlət müdaxiləsi anlayışının təməllərinin qoyulduğu merkantilizm dövründə gömrük tənzipləmələri, idxal qadağan etmələri, ixracatın təşviqi kimi tədbirlər iqtisadi siyasət olaraq mənimsənilmişdir. Merkantilistlər qızıl və gümüş kimi dəyərli ehtiyatları yığmaq, ticarət artıqlığı yaratmaq, iqtisadi inkişafı təşviq etmək, məşğulluğu artırmaq, yerli istehsalçıları qorumaq, dövlətin gücünü artırmaq kimi müxtəlif məqsədlər üçün hökumətin ticarətə müdaxiləsini təbliğ etmişlər.

Sxem 1 Beynəlxalq ticarət nəzəriyyələrinin təkamülü

Merkantilizm nəzəriyyəyə görə xarici ticarətdə bir ölkənin zənginliyi yalnız digərinin yoxsullaşması hesabına ola bilər.

Güclü bir dövlət üçün böyük miqdarda qızıl və gümüş yığmaq merkantilist düşüncənin imtina edilməz bir parçası olmuşdur. Merkantilistlər üçün güc insan və puldan ibarətdir. İnsan işçi və əsgər olaraq, pul(xəzinə olaraq) isə ordu və xərcləri qarşılamaq üçün lazımdır.

Fiziokratizm XVII əsrdə Fransada yaranmışdır. Bu dövrdə merkantilizm güclü və ideoloji reaksiya yaratmışdır. Buna səbəb merkantilizmin 300 il ərzində tətbiq edilməsi və Fransada yaranmış şərait olmuşdur. Fransız kənd təsərrüfatını zəiflədən merkantilizm bütün vəsaitləri sənayeyə yönləndirir vergiləri isə kənd-təsərrüfatına yükləyirdi. Merkantilizmin gətirdiyi dövlət müdaxiləsinə qarşı da ümumi bir narazılıq yaranmışdı. Bütün bu hadisələr fiziokrat düşüncənin yaranmasına səbəb olmuşdur.

İlk liberallar olaraq qəbul edilən fiziokratlar klassik və neoklassik məktəblərin inkişafında böyük önəm daşıyırlar. Fiziokratlara görə, dövlət iqtisadiyyata müdaxilə etməməli, sadəcə sistemin düzgün işləməsi üçün yalnız lazımlı müdaxilələr etməli, milli müdafiə, təhsil, insanların hüquqlarının qorunması kimi vəzifələri həyata keçirməlidir. Müdaxilə iqtisadiyyatdakı tarazlığı pozur. Təbii nizam isə özəl mülkiyyət və iqtisadi sərbəstliyə əsaslanır.

“Torpaq sərvətin yeganə mənbəyidir” . Fiziokratizimin təməl düşüncəsini bu cümlə ifadə edir. Fiziokratlara görə, ticarət və sənaye qoyulan xərcdən başqa gəlir gətirmir, istehsalda tək verimli sahə isə kənd təsərrüfatıdır.

Merkantilistlər və Fiziokratlar xarici ticarət məsələsini müəyyən qədər tədqiq etsələr də, onun sistemli tədqiqi Klassik Xarici Ticarət Konsepsiyaları ilə başlayır və bunun da əsasında A.Smit və D. Rikardonun nəzəriyyələri dayanır.

Adam Smithin “Xalqların sərvəti” adlı kitabındakı fikirlər eyni zamanda iqtisadiyyat elmində və xarici ticarət nəzəriyyəsində mühüm rol oynayır.

Adam Smitdən əvvəl iqtisadiyyatda etibarlı olan düşüncə Merkantilizmə əsaslanırdı. Smit “Xalqların sərvəti” adlı kitabında sərbəst ticarətin səmərələrini

göstərərək merkantalistlərin xarici ticarəti məhdudlaşdırma mövzusunda düşüncələrini tənqid etdi. Smitə görə dünya sərvəti sabit deyil. Xarici ticarət, beynəlxalq ixtisaslaşma və əmək bölgüsünü yaradaraq məhsuldarlığı artırır, istehsalın və ümumi rifahın yüksəlməsinə gətirib çıxarır. Buna görə qarşılıqlı ticarət edən iki ölkə ixtisaslaşma və sərbəst beynəlxalq dəyişmə nəticəsində daha yüksək istehsal və istehlak səviyyəsinə çataraq həyat standartlarını birlikdə artırır. A.Smitə görə merkantalizmin beynəlxalq ticarətdə bir tərəfin qazanması və digər tərəfin itirməsi şəkildəki fikirləri səhvdir. Beynəlxalq ticarətdə hər iki tərəf də qazanlı çıxa bilər.

Smit sərbəst ticarət və beynəlxalq ixtisaslaşma faydalarını Mütləq üstünlük nəzəriyyəsi (Theory of absolute advantage) ilə açıqlayır bir ölkə qarşı ölkəyə görə hansı malları daha aşağı xərclə istehsal edirsə o maldə ixtisaslaşmalı və bunları ixrac edərək daha istehsal etdiyi malları digər ölkələrdən idxal etməlidir. Hər ölkə bu şəkildə davranarsa, hər mal mümkün olan ən ucuz xərclə əldə edilmiş olar. Üstəlik hər ölkə bundan qazanlı çıxar. Çünki başqalarına görə ucuz istehsal edə bildiyini istehsal edir və onlara satır. Onlardan da, özünün daha bəha istehsal etdiyi malları daha ucuz ala bilmə imkanına qovuşar.

Xarici ticarət nəzəriyyəsində A.Smitin Mütləq Üstünlüklər Nəzəriyyəsinin əhəmiyyətli bir yerə sahib olmasına baxmayaraq, beynəlxalq ixtisaslaşmanı yalnız mütləq üstünlüklər ilə açıqlamaq mümkün deyil. Çünki, əgər bir ölkə bütün malları digərinə görə mütləq olaraq daha ucuz istehsal edirsə vəziyyət necə olacaq? 1817-ci ildə David Ricardo bu sual üzərində dayanmış və Adam Smitin mütləq üstünlük nəzəriyyəsini inkişaf etdirərək Müqayisəli Üstünlük Nəzəriyyəsini (Theory of Comparative Advantage) ortaya atmışdır.

Rikardoya görə beynəlxalq ticarətdə əhəmiyyətli olan istehsal xərci fərqləri əvəzinə, fərqliliyin dərəcəsidir. Bir ölkə digəriylə müqayisədə, hansı malların istehsalında daha yüksək bir üstünlüyə malikdirsə o mallarda ixtisaslaşmalıdır. Əgər bir ölkə bütün malların istehsalında digərindən daha üstün vəziyyətdədirsə Mütləq Üstünlüklər Nəzəriyyəsinə görə ticarət etməyə

ehtiyac yoxdur, amma Müqayisəli Üstünlüklər Nəzəriyyəsinə görə əhəmiyyətli olan üstünlüklərin dərəcəsidir ölkə hansı malda daha üstündürsə o malda ixtisaslaşmalıdır, daha az üstün olduğu malları idxal etməlidir.

Müqayisəli Üstünlük Nəzəriyyəsinin tarix boyunca təməl çərçivəsi sabit qalmaq şərti ilə müxtəlif çatışmazlıqlar ortaya qoyulmuş və bu müddət boyunca yeni əlavələr edilmişdir: iş qüvvəsi ölkə içində tam hərəkətli, ölkələr arası isə sıfır hərəkətli olaraq qəbul edilmişdir, nəzəriyyə təklifə əsaslanaraq hazırlanmışdır, sabit xərc və tam ixtisaslaşmaya əsaslanmışdır, statik bir modeldir, istehsalın mərhələlərə ayrılması düşünülməmişdir.

Nəticə olaraq, David Rikardonun Müqayisəli Üstünlük nəzəriyyəsi günümüzün beynəlxalq ticarətində hələ etibarlılığı davam edən və tarixi baxımdan xarici ticarət üçün ən əhəmiyyətli nəzəriyyələrdən biri olaraq qəbul edilməkdədir.

Tələb cəhətdən xarici ticarət nəzəriyyəsinə təhlil edən ilk iqtisadçı John S. Milldir. Xərc və qiymət kimi anlayışları yalnız təklif cəhətdən təhlil edən və bir təklif cəhətdən təhlil edən və bir təklif nəzəriyyəsi xüsusiyyəti daşıyan Rikardonun nəzəriyyəsinə tənqid edən Klassik iqtisadçı John S. Mill xarici ticarətdə tələb şərtlərinə yer vermişdir. Millin “Qarşılıqlı Tələb Qanunu” (Law of Reciprocal Demand) na görə, xarici ticarət zamanı meydana gələcək qiymət, qarşılıqlı tələb qanunu ilə müəyyən edilir. Qarşılıqlı Tələb Qanununa görə yaranan qiymət, hər iki ölkənin də ticarət tarazlığını təmin edəcək şəkildə müəyyən edilməlidir.

Klassik nəzəriyyənin beynəlxalq ticarəti açıqlamaqda əksik qaldığı önəmli nöqtə qarşılaşdırılmalı üstünlükləri, əmək verimliliyindəki fərqliliyə bağlamasına rəğmən beynəlxalq əmək verimlilikləri fərqlərini yaradan səbəblər üzərində yetərincə dayanmamasıdır. Qarşılaşdırılmalı üstünlüklərin bu əksiklikləri Xekşer və Olinin yaratdıqları Faktor Təchizatı nəzəriyyəsində nəzərə alınmışdır. Faktor Təchizatı nəzəriyyəsi və ya Xekşer-Olin nəzəriyyəsi bir ölkənin bir malın istehsalında xərc üstünlüyünü müəyyən edən ünsürün ölkənin sahib olduğu

factor təchizatı olduğunu iddia etmişdir. Buna görə bir ölkə hansı istehsal faktoruna daha çox sahibdirsə, o faktoru daha çox istifadə edən mallarda qarşılaşdırılmalı üstünlük əldə edər, başqa bir deyişlə, o malları daha ucuz istehsal edər, bu səbəblərdə bu sahələrdə ixtisaslaşmalıdır.

Xekşer-Olin nəzəriyyəsindən üç fərqli nəzəriyyə ortaya çıxmışdır. Birincisi, ölkələr arasında faktor qiymətləri arasındakı fərqi bağlanacağını irəli sürən “Faktor Qiymətləri Bərabərliyi” dir. Bu nəzəriyyəyə görə, ölkələrarası faktor qiymətləri bərabərliyini təmin edən, ölkələrarası faktor hərəkətləri deyil, sərbəst ticarətdir. Beynəlxalq ixtisaslaşmaya dayanan sərbəst xarici ticarət sayəsində, ölkələr, bol miqdarda sahib olduqları faktorların daha çox işləndiyi sahələrdə istehsalı artıracaqları üçün, bu faktorların qiymətləri yüksələcək, buna qarşılıq olaraq qıt olan faktorlara tələb düşəcəyindən qiymətidə düşəcəkdir. Xekşer-Olin nəzəriyyəsindən yaranan digər bir yanaşma Stopler-Samuelson nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyə klassik xarici ticarət nəzəriyyəsinin, sərbəst xarici ticarətin bütün ölkələrin xeyrinə olduğu, proteksionizmin isə bütün ölkələr üçün ziyanlı olması fikrinə qarşı çıxmışdır. Ölkələrin faktor çoxluğunun və xarici ticarət siyasətlərinin, gəlir bölgüsü və ölkənin rifahına təsir göstərəcəyi fikrini irəli sürmüşlər. Buna görə sərbəst xarici ticarət, bir ölkədəki bol faktor sahiblərinin xeyrinə, proteksionizm isə qıt faktor sahiblərinin xeyrinə olur. Xekşer-Olin nəzəriyyəsindən yaranan son yanaşma Ribçinskinin ortaya qoyduğu nəzəriyyədir. Ribçinski nəzəriyyəsinə görə, bir faktorun təklifi artarsa, onu çox istifadə edən malın istehsalı artar, digər malın istehsalı azalar.

Xekşer-Olin nəzəriyyəsi, analitik tərəfdən son dərəcə tutarlı qəbul edilməklə birlikdə, bir malın factor təchizatını müəyyən etmənin çətinliyi səbəbi ilə uzun illər test edilməmişdi. İlk dəfə 1947-ci ildə Leontyev tərəfindən aparılan empirik testlər faktor təchizatı nəzəriyyəsinə olan inamı sarsıtmışdı. Bu açıqlamalardan sonra 1960-ci illərdən başlayaraq ölkələr arasında ticarətin

getdikcə artması yeni beynəlxalq ticarət nəzəriyyələrinin yaranmasına zəmin yaratmışdı.

Kruqmanın tədqiqatları ilə xarici ticarət nəzəriyyələri yeni bir mərhələyə keçmişdir. Bu tədqiqatlarına görə 2008-ci ildə iqtisadiyyat sahəsi üzrə Nobel mükafatı almışdır. Kruqmanın nəzəriyyəsinin təməlində bu fikirlər dayanır: “Ölkələr oxşar texnologiya, faktor təchizatı, xərclər seçiminə sahib olsalar belə inhisarçı rəqabət şərtləri altında məhsul çeşidlərinin yaradacağı fayda artımı və miqyas iqtisadiyyatlarının xərc üstünlükləri sahəsində sərbəst ticarətdən qazanc əldə edirlər”.

Yeni beynəlxalq ticarət nəzəriyyələri, fərqli quruluşlu ölkələr və fərqli mallar arasındakı ticarətin səbəblərini ortaya qoyması baxımından bu sahədə önəmli irəliləyiş əldə etmişdir. Kessinq və Kenenin Yüksək İxtisaslı İş Qüvvəsi nəzəriyyəsi inkişaf etmiş sənaye ölkələri arasındakı xarici ticarətin səbəbini, yüksək ixtisaslı iş qüvvəsi fərqliliklərinə bağlamışdır. Bu yanaşmaya görə yüksək ixtisaslı əməltutumlu mallar eyni zamanda kapitaltutumlu mallar kimi qəbul edilir. Yüksək ixtisaslı iş qüvvəsi ilə zəngin ölkələr bu faktora daha çox tələb olan mallar üzərində ixtisaslaşaraq xarici ticarətdə iştirak edirlər. Bu baxımdan Yüksək İxtisaslı İş Qüvvəsi nəzəriyyəsi, təməldə Xekşer-Olin nəzəriyyəsinin dəyişdirilmiş şəklidir ki, bu səbəblərdə “Neo-Faktor-Təchizatı” da adlanır.

Posnerin “Texnologiya Kəsiri Nəzəriyyəsi” isə inkişaf etmiş sənaye ölkələri arasındakı xarici ticarətin səbəbini yenilikçi firmalar tərəfindən hazırlanan yeni məhsul və istehsal yöntəmlərində görür.

Bu nəzəriyyəyə görə, yeniliklər, patent hüquqları kimi qanunlarla qorunduğu üçün, yeni bir məhsul və ya istehsal üsulu olan ölkələr bu cür malların ilk ixracatçısı olurlar. Ancaq müxtəlif yollarla bu malları əldə edən əmək və ya təbii ehtiyatları daha ucuz olan ölkələrdə istehsal daha ucuz başa gəlir. Beləliklə yenilikçi və ilk ixracatçı ölkə idxalatçı ölkəyə çevrilir. Ölkə daim ixracatçı ölkə olmaq üçün davamlı yeniliklər etməlidir.

Vernonun Məhsulun həyat dövrü nəzəriyyəsi texnologiya kəsiri nəzəriyyəsinin ümumiləşdirilmiş və inkişaf etdirilmiş bir şəkli. Vernon tərəfindən ortaya atılmışdır. Vernon'a görə hər məhsulun bazara daxil olma, böyümə-yetkinlik və eniş dövrləri vardır. Dünya bazarlarında ticarəti edilən məhsulun harada istehsal olunacağı, məhsulun hansı dövrdə olduğuna bağlıdır.

Linderin tərəfindən ortaya atılan “Seçimlərdə bənzərlik nəzəriyyəsi” həmcins olmayan sənaye məhsulları ticarətini tələb şərtlərinə bağlayır. Linderə görə gəlir səviyyələri, zövq və seçimləri bir-birinə bənzəyən sənaye ölkələri arasında xarici ticarət artacaqdır. Öz daxili bazarı üçün məhsul istehsal edən sənaye ölkələrinin firmaları əslində öz ölkələrinə bənzər bazarlara da məhsul ixrac edə bilərlər. Lakin Linderin nəzəriyyəsi birbaşa xarici bazarlara istiqamətli olaraq çıxarılan məhsulların ticarətini açıqlamaqda yetərsiz olmuşdur.

1.2 Xarici ticarətin müasir inkişaf meylləri.

Xarici ticarət beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin əsas formasıdır. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin digər formaları olan beynəlxalq valyuta kredit münasibətləri, kapital ixracı, beynəlxalq miqrasiya, elmi-texniki, texnoloji əməkdaşlıq əlaqələri xarici ticarət münasibətləri əsasında formalaşib inkişaf edir. Bu səbəbdən iqtisadi gücündən asılı olmayaraq hər bir ölkə üçün xarici ticarət mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qloballaşma və iqtisadi münasibətlərin dərinləşdiyi bir zamanda ölkələrin iqtisadi nailiyyətləri xarici ticarət əlaqələrinin inkişaf etdirilməsindən asılıdır.

Müasir xarici ticarət XVIII-XIX əsrlərdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Xarici ticarətin inkişafına xas olan bir sıra tendensiyalar ayırd etmək olar:

1. uzun müddət fəaliyyət göstərən təməl istiqamətlər (XIX əsrdən başlayaraq);

2. XX əsrdə yaranmış tendensiyalar;

3. XXI əsrdə yaranmış yeni tendensiyalar.

Əhəmiyyətli tendensiyalardan biri dünya ticarət dövriyyəsinin həcmının artmasıdır. 1950-1994-cü illər ərzində dünya ticarət dövriyyəsi 14 dəfə artmışdı. “Qızıl əsr” kimi səciyyələndirilən 1950-1970-ci illərdə xarici ticarətin illik artımı 7%, 70-ci illərdə aşağı düşərək 5%, 80-ci illərin axırlarına doğru isə canlanma başlamış və 90-cı illərin ikinci yarısında 7-9% artım olmuşdur. Əlbəttə ki, “istisna olmadan heç bir qayda yoxdur” dünya iqtisadi və maliyyə böhranları, digər qarışıqlıqlar bu tendensiyanı uzun və ya qısa müddət ərzində ləngidə bilirlər.

Növbəti xarici ticarətin inkişaf tendensiyalarından biri əmtəə nomenklaturasında sənaye məhsullarının, elm tutumlu məhsulların, yarımfabrikatların artımı, kənd təsərrüfatı məhsullarının payının isə azalmasıdır. Bu dəyişikliklər beynəlxalq əmək bölgüsünün səviyyəsi, məhsuldar qüvvələrin inkişafı, elmi nailiyyətlərin təsiri ilə əlaqədardır. Bununla yanaşı enerji

daşıyışlarının və xammalın idaxlı azalmış, maşın və avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələrinin ixracında isə artım müşahidə olunmaqdadır.

Qloballaşmanın təsiri beynəlxalq əmək bölgüsündə də müşahidə olunur. Hal hazırda xammalın çıxarılmasından hazır məhsul satışına qədər bütün prosesi idarə edən şirkət tapmaq çətindir. Bu mürəkkəb dövr mərhələlərə bölünür və çox sayda firmalar bu prosesdə ticarət tərəfdaşı kimi iştirak edirlər.

Əhəmiyyətli tendensiyalardan biri beynəlxalq ticarətin coğrafi strukturunun dəyişməsidir. XX əsrin 90-cı illərinə qədər beynəlxalq ticarətin böyük hissəsi sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin payına düşürdü. Belə ki, 1980-ci ildə dünya ixracatında onların payı 66% təşkil edirdi. Əgər bu dövrdə beynəlxalq ticarətin əsas iştirakçıları “Böyük Yeddilik” və digər İnkişaf Etmiş Ölkələr idisə, hal hazırda ABŞ, Almaniya, Yaponiya öz mövqelərində qalmaqla, Çin və digər İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələrin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmış, İnkişaf Etmiş Ölkələrin payı isə nisbətən azalmışdır.

XX əsrdə formalaşmış beynəlxalq ticarət tendensiyaları özündə ilk qrupa aid elecə də tamamilə yeni fəaliyyət amillərini əks etdirir.

Bu tendensiyalardan biri kimi QATT/ÜTT-nin təsiri ilə ticarət siyasətinin liberallaşdırılması çıxış edir. Belə ki, Ticarət və Tariflər üzrə Baş Sazişin (GATT) imzalanması zamanı idxal rüsumlarının orta səviyyəsi 50% idi, lakin çoxtərəfli danışıqların bir neçə raundu nəticəsində XXI əsrin ikinci onilliyinin əvvəllərində inkişaf etmiş ölkələrdə bu nisbət 3-4% -ə düşüb.

TMK-ların xarici ticarətin inkişafına təsiri XX əsrdə ortaya çıxmış əhəmiyyətli tendensiyalardan biridir. Demək olar ki, müasir beynəlxalq ticarətin generatorları TMK-lar hesab olunur. YUNKTAD-ın hesabatlarına görə 82000(800000-dən çox filial) TMK mövcuddur.

Xarici ticarətdə digər inkişaf meyli kimi xidmətlərlə ticarətin artımını vurğulamaq lazımdır. Belə ki, 2012-ci ildə xidmətlərlə ticarət həcmi 1980-ci il ilə müqayisədə 11 dəfə çoxdur. Eyni zamanda, maliyyə, sığorta,

telekommunikasiya və digər kommersiya xidmət sahələrində inkişaf edir və XXI əsrin əvvəllərində xidmət ixracının yarısı onların payına düşür.

Qloballaşma və beynəlmilləşmə meyilləri xarici ticarətdə xidmətlərin müxtəlif formalarını üzə çıxarmış və dünya ticarətində rolunu xeyli artırmışdır. Perspektivli inkişafı və yüksək dinamikası ilə xarakterizə olunan xidmət sahələrindən biri də internet sistemi vasitəsilə formalaşan elektron ticarət münasibətləridir. Qlobal internet şəbəkəsinin yaranması dünya ölkələri üçün əhəmiyyətli bazarlar yaratmış, elektron pulların istifadəsini artırmışdır.

XXI əsrdə demək olar ki, bütün iqtisadi proseslərdə, o cümlədən xarici ticarətdə qloballaşmanın təsiri qaçılmazdır. Əsas tendensiyalardan biri xarici ticarətdə İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələrin rolunun artması və onlar arasında ticarətin sürətli inkişafıdır. XX əsrin 90-cı illərində xarici ticarət dövriyyəsinin 56%-ni İnkişaf Etmiş Ölkələr arasında ticarət, 33%-ni İnkişaf Etmiş Ölkələr ilə İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələr, yalnız 8%-ni İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələr arasında ticarət təşkil edirdi. İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələr xarici ticarət dövriyyəsində öz paylarını bir-birləri ilə ticarət əlaqələri hesabına artırdılar.

İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələr 2000-ci illərin əvvəllərindən, əsasən 2008-2009-cu illər dünya iqtisadi böhranından sonra beynəlxalq ticarətdə əsas hərəkət verici qüvvə oldular.

Xarici ticarətdə daha bir tendensiya onun coğrafi strukturu ilə bağlı olan regional zonaların yaranmasıdır. Son onilliklərdə dünya iqtisadiyyatı iştirakçıları arasında qarşılıqlı ticarət zamanı yaranan maneələri aradan qaldırmaq məqsədilə regional iqtisadi sazişlərin sayını artırmaq meylli güclənib. ÜTT norma və qaydaları iştirakçı dövlətlərə gömrük ittifaqları, azad ticarət zonaları yaratmağı qadağan etmir. Müəyyən iqtisadi bloklarda birləşmiş bu ölkələr və ya ölkələr qrupu müəyyən inteqrasiya mərkəzlərinə çevrilərək dünya təsərrüfat sisteminin və xarici ticarətin aparıcı qüvvələrinə çevrilməyə başlamışdır. Hal-hazırda iki mühüm inteqrasiya birliyi(Aİ və NAFTA) demək olarki dünya ixrac və idxalının yarısını təşkil edir.

Xarici ticarətdə digər mühüm tendensiya qeyri-tarif maneələrin təsirini artırmaqdır. QATT/ÜTT –nin fəaliyyəti, ikitərəfli ticarət sazişləri, ayrı-ayrı dövlətlərin iqtisadiyyatın açıqlıq dərəcəsini artırmağa istiqamətlənmiş söyləri nəticəsində tarif dərəcələrinin əhəmiyyəti azalmışdır. Lakin bəzi dövlətlər bunun əvəzində qeyri-tarif metodlardan aktiv istifadə etməyə başlamışlar.

Yekun olaraq bu nəticələrə gəlmək olar ki, birincisi, qloballaşmanın müasir mərhələsində, onun təsiri altında yuxarıda sadalanan tendensiyaların qarşılıqlı əlaqəli fəaliyyəti müşahidə olunur, hansı ki, beynəlxalq ticarətin yeni cəhətlərinin meydana gəlməsinə şərait yaradır. İkincisi, çox sayda və qarşılıqlı əlaqəli beynəlxalq ticarət tendensiyaları obyektiv olaraq dünya ticarət əlaqələrində mürəkkəbliyin artmasına gətirib çıxardı. Üçüncüsü, müasir dünya iqtisadiyyatının hərəkətverici qüvvəsi kimi TMK-ların fəaliyyəti dünya ticarət əlaqələrinin yeni istiqamətlərinin ortaya çıxmasına şərait yaradır.

II Fəsil. Müasir dövr Azərbaycan xarici ticarət siyasətinin təhlili.

2.1 İdxal-ixrac əməliyyatlarının gömrük-tarif tənzimlənməsinin spesifik xüsusiyyətləri.

Xarici ticarət siyasəti, ümumi iqtisadi siyasətin ən əhəmiyyətli hissələrindən biridir. Əvvəlki bölmələrdə izah edildiyi kimi, sərbəst ticarət düşüncəsinin ortaya çıxışından sonra belə, dövlətlər bir sıra iqtisadi şərtlər çərçivəsində, müxtəlif məqsədlərlə birbaşa və ya dolayı olaraq ticarətə müdaxilə edirlər. Bu müdaxilələr, bir ölkənin xarici ticarətini məhdudlaşdıraraq və ya təşviq edərək həyata keçirilir.

Dövlətlər iqtisadi, sosial və siyasi məqsədlərlə xarici ticarətə müdaxilə edirlər. Dövlətlərin ölkə ticarətini məhdudlaşdırmaq üçün etdiyi iqtisadi və hüquqi tənzimləmələr xarici ticarət siyasətini və bu siyasətin vasitələrini yaradır.

Müasir dövrdə dövlətlər təhlükəsizliyin və milli maraqların qorunması məqsədilə xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsini iqtisadi, inzibati, tarif, qeyri-tarif metodları vasitəsilə həyata keçirirlər.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin iqtisadi metodları ticarət siyasətinin iqtisadi alətlərinə - gömrük yığımları, vergi (ƏDV, aksizlər və s.) və gömrük rüsumlarına əsaslanır. Bu vasitələrlə dövlət xarici iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin iqtisadi maraqlarına, davranışlarına təsir göstərir. İqtisadi metodlardan istifadə zamanı xarici iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin müstəqilliyinə xələl gəlmir. İqtisadi metodlar bazar münasibətlərinin təbiətinə daha çox uyğun gəldiyi üçün müasir dövrdə xarici ticarət siyasətinin həyata keçirməsi zamanı bu metodlardan daha çox istifadə olunur.

İnzibati metodlara dövlət qaydaları, qadağaları və normativləri aid edilir. Bu metodlarla dövlət xarici iqtisadi fəaliyyət subyektlərinə təsir edir və onların fəaliyyətinin müxtəlif tərəflərini cəmiyyətin maraqlarına uyğun olaraq

məhdudlaşdırır. İnzibati metodlar bazar münasibətlərinin təbiətinə ziddir və bu səbəbdən tətbiq sahəsi getdikcə daralır.

İqtisadi metodlardan istifadə zamanı xarici və ya yerli əmtənin seçim hüququ istehlakçıda qalır. İnzibati metodların istifadəsi zamanı isə bazar mexanizmi pozulur, əmtələrin assortimenti azalır, əmtələrin əldə edilmə imkanları daralır və istehlakçılar yerli məhsulları seçmək məcburiyyətində qalırlar.

Xarici ticarətin iqtisadi tənzimlənməsinin əsasında tarif metodlar dayanır. Tarif metodlar idxal və ya ixrac olunan əmtələrin qiymətini artırır və beləliklə xarici ticarət dövriyyəsinə təsir göstərir.

Müasir dövlətlərarası münasibətlər sferasında xarici ticarət əlaqələrinin gömrük-tarif tənzimlənməsi mühüm yer tutur. Gömrük tarif tənzimlənməsi dövlətin xarici ticarətə əsas təsir vasitələrindən biridir. Azərbaycan Respublikası üçün də gömrük tarif tənzimlənməsi kifayət qədər əhəmiyyət daşıyır.

Gömrük tarifi gömrük rüsumu tutulan malların sistemləşdirilmiş siyahısını əks etdirir.

İqtisadi ədəbiyyatlarda gömrük rüsumlarının üç əsas funksiyası qeyd edilir:

1. Fiskal funksiya. Bu funksiya idxal və ixrac rüsumlarının hər ikisinə aiddir, çünki onlar dövlət büdcəsinin gəlir maddələrindən birini təşkil edirlər.

2. Proteksionist. Bu funksiya idxal rüsumlarına aid olunur, çünki onun vasitəsilə dövlət milli istehsalı xarici rəqabətin mənfi təsirlərindən qoruyur.

3. Balanslaşdırma. Bu funksiya ixrac rüsumlarına aid edilir, çünki bu funksiyanın köməyi ilə müxtəlif səbəblərdən daxili qiymətlər dünya qiymətlərindən aşağı olduğu zaman ixracın qarşısını almaq üçün tətbiq edilir.

Hazırda Respublikamızda xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsində gömrük tarif metodlarına üstünlük verilir. Gömrük tarif tənzimləmələrinin köməyi ilə müxtəlif növ malların ölkəmizə gətirilməsi və çıxarılması tənzimlənir,

iqtisadi təhlükəsizlik, insanların həyat və sağlamlığı müdafiə olunur, gömrük rüsumlarının alınması ilə dövlət büdcəsi gəlirlə təmin edilir və s.

AR “Gömrük tarifi haqqında” Qanununda gömrük tariflərinin tətbiq olunma məqsədləri kimi aşağıdakılar göstərilmişdir:

- əmtəələrin ölkəyə gətirilməsi və ölkədən çıxarılmasının, valyuta gəlirlər və xərclərinin əlverişli nisbətini qorumaq;
- ölkəyə gətirilən və ölkədən çıxarılan valyuta sərvətlərinə nəzarət etmək;
- iqtisadiyyatı rəqabətin ziyanlı təsir istiqamətlərindən qorumaq;
- malların istehsal və istehlakının strukturunun müsbət yöndə dəyişiklik edilməsi;
- iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatına inteqrasiya etməsinə şərait yaratmaq.
- idxalın əmtəə strukturunu səmərəli etmək;

Gömrük tarifi XİF-in həyata keçirilməsində başlıca vəzifə kimi çıxış edir. Gömrük tarifi gömrük rüsumu tutulan malların sistemləşdirilmiş siyahısını əks etdirir.

Gömrük tariflərinin təhlili gömrük tarifləri və rüsumlarının təsnifləşdirilməsi və geniş şəkildə tədqiqini zəruri edir.

Cədvəl 1. Gömrük rüsumlarının növləri

Yığılma üsuluna görə	Spesifik	Advalor	Kombinə edilmiş
Vergi qoyma obyektinə görə	İxrac	İdxal	Tranzit
Xüsusiyyətinə görə	Mövsümi	Antidempinq	Kompensasiya
Mənşəyinə görə	Avtonom	Konvension	Preferensial
Dərəcələrinə görə	Daimi	Dəyişkən	-
Hesablanmasına görə	Nominal	Effektiv	-

Gömrük rüsumları hesablanma üsuluna görə advalor, spesifik, kombinə edilmiş rüsumlar olaraq üç yerə ayrılır.

Advalor rüsumlar malın dəyərindən faiz nisbətində tutulur. Hazırda əksər ölkələrdə advalor rüsumlardan istifadə edilir.

Spesifik rüsumlar malın qiymətinə görə deyil, çəkisi, həcmi və digər spesifik xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq hesablanır.

Kombinə edilmiş rüsumlar qeyd edilən növlərin hər ikisindən eyni zamanda istifadə etməklə tutulur. Həm advalor həm də spesifik rüsum hesablanıb müqayisə edilərək, ən böyük olan götürülür.

Gömrük rüsumları ödənilmə obyektinə görə idxal, ixrac və tranzit rüsumlara ayrılır.

İdxal rüsumları milli istehsalçıları qorumaq məqsədilə idxal mallarına tətbiq edilir. İdxal zamanı gömrük rüsumları almaqla dövlət xarici malların

qiymətinin yüksəlməsinə şərait yaradır və onların rəqabət qabiliyyətini aşağı salır.

Respublikamızda idxal olunan mallara gömrük rüsum dərəcələri 15% -dək müəyyən edilmişdir. Həmçinin idxal edilən mallara görə 18% ƏDV ödənilir.

İxrac zamanı isə dövlət gömrük rüsumları almaqla daxili istehlakçılar arasında tələbatı hələ ödənilməyən əmtəələrin və ya ixracı müəyyən səbəblərə görə arzu edilməyən əmtəələrin ölkədən çıxarılmasının qarşısı alır. Lakin ixrac gömrük rüsumları bazar münasibətlərinin təbiətinə zidd hesab olunur və bu səbəblərdən beynəlxalq və regional birliklər və sazişlər onların beynəlxalq ticarətdə istifadəsini məsləhət görmürlər.

Respublikamızda idxal və ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələri, əlverişli ticarət rejimi tətbiq edilən ölkələrin siyahısı Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir. Əlverişli ticarət rejimi tətbiq olunmayan ölkələrin mallarına və mənşə ölkəsi müəyyən edilməyən mallara idxal gömrük rüsum dərəcələri iki dəfə artırılır.

Tranzit rüsumlar bəzi hallarda fiskal məqsədlər üçün tətbiq olunur. Bir çox ölkələrdə tranzit zamanı müxtəlif yığımlar alınır.

Vergi Məcəlləsinin 209-cu maddəsinə əsaslanaraq ölkəyə daxil olmuş və həmin ərazidən sərnəşin və yük daşınması məqsədilə istifadə edən nəqliyyat sahibləri olan qeyri-rezident şəxslər, ölkə ərazisində dizel, maye qaz və benzin istehsalı və ya idxalı ilə məşğul olan şəxslər yol vergisi ödəyirlər.

Xarakterinə görə gömrük rüsumları mövsümi, antidempinq, kompensasiya rüsumlarına ayrılırlar. Mövsümi rüsumlar mövsümi xarakterli məhsullara, əsasən kənd təsərrüfatı məhsullarına ildə bir neçə aydan çox olmayaraq tətbiq edilir. Antidempinq rüsumları əmtəənin ölkəyə ixrac ölkəsindəki qiymətdən aşağı qiymətə gətirildiyi halda və bu əmtəənin yerli istehsalçılara ziyan vurduğu halda tətbiq edilir. Kompensasiya rüsumları istehsalında birbaşa və ya dolay yollarla subsidiyadan istifadə olunmuş əmtəələrin idxalı zamanı və bu idxalın eyni əmtəə istehsalçılara ziyan verdiyi hallarda tətbiq edilir.

Mənbəyinə görə rüsumlar avtonom, konvensiya(müqavilə) və preferensial rüsumlara ayrılır. Avtonom rüsumlar ölkənin hakimiyyət orqanlarının birtərəfli qərarlarına əsasən tətbiq olunan rüsumlardır. Adətən gömrük tarifinin tətbiq edilməsi qərarı parlament tərəfindən qanun şəklində qəbul edilir, gömrük rüsumlarının dərəcələri isə müvafiq orqan tərəfindən müəyyən olunur və hökumət tərəfindən təsdiq olunur. Konvensiya rüsumları ikitərəfli və çoxtərəfli sazişlər əsasında müəyyən edilən rüsumlardır. Preferensial rüsumlar mənbəyi inkişaf etməkdə olan ölkələrə aid olan əmtəələrə mövcud dərəcələrdən daha aşağı dərəcələrlə tətbiq edilən rüsumlar nəzərdə tutulur. Belə rüsumlar çoxtərəfli sazişlər əsasında müəyyən edilir və bu zaman məqsəd ölkələrin ixracının genişləndirilməsi yolu ilə onların iqtisadi inkişafını dəstəkləmək olur.

Dərəcələrin tipinə görə rüsumlar daimi və dəyişən olurlar. Daimi rüsumlar dərəcələri dövlət orqanları tərəfindən müəyyən olunan və vəziyyətdən asılı olmayaraq dəyişməyən rüsumlardır. Əksər ölkələrdə gömrük tarifləri daimi rüsum dərəcələrindən ibarətdir. Dəyişən rüsumlar dövlət orqanları tərəfindən müəyyən olunmuş hallarda dərəcələri dəyişə bilən rüsumlardır və bu cür rüsumlara nadir hallarda rast gəlinir.

Hesablama üsuluna görə rüsumlar nominal və effektiv rüsumlara ayrılırlar. Nominal rüsumlar gömrük tarifində göstərilən rüsum dərəcələridir və bu cür rüsumlar ölkənin öz ixracına və ya idxalına tətbiq etdiyi gömrük vergiqoyması barədə yalnız ümumi təsəvvür yaradırlar. Effektiv rüsumlar son məhsul üçün gömrük rüsumunun real səviyyəsini göstərir, bu səviyyə hazır məhsulun hazırlanması üçün lazım olan detal və yarımfabrikatlara tətbiq edilən rüsumlar nəzərə alınmaqla hesablanır. Gömrük müdafiəsinin effektiv səviyyəsinin hesablanması əsasında ticarət siyasəti sahəsində vacib qərarlar qəbul edilir.

Bir çox ölkələrin tariflərinin strukturu hazır məhsulun milli istehsalçıları qorusada xammal və yarımfabrikat idxalına elə də maneçilik törətmir. Buna tarif eskalasiyasının köməyi ilə nail olunur. Tarif eskalasiyası əmtəələrin emal

dərəcəsi artdıqca tətbiq olunan gömrük rüsum normalalarının səviyyəsinin artırılmasıdır.

Tarif kvotası dedikdə, idxal olunan malın idxal rüsumunun müəyyən edilmiş miqdarda idxalına qədər baza tarif dərəcəsinin tətbiq edilməsi, idxalın həcmi müəyyən edilmiş səviyyəni keçdikdə idxal rüsumunun qaldırılması nəzərdə tutulur.

Xarici ticarətin tənzimlənməsində beynəlxalq təşkilatların böyük rolu var. Onlardan ÜTT/QATT-ın fəaliyyətlərini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Gömrük tarif tənzimlənməsində ÜTT-nin rolu böyükdür, əgər II dünya mühaibəsindən sonra dünya üzrə gömrük rüsumlarının orta səviyyəsi 40% təşkil edirdisə, QATT-ın səkkiz raundunun keçirilməsindən sonra 90-cı illərin ortalarında bu rəqəm artıq 4%-ə enmişdi.

Hazırda Respublikamızda aşağıdakı gömrük rüsum növlərindən istifadə edilir:

- advalor;
- spesifik;
- kombinə edilmiş.

Mövsümi rüsumlardan istifadə edilməsinə bəzi malların ixrac və idxalını tənzimləmək üçün altı aya qədər müddətdə qanunla icazə verilir.

Respublikamızda idxal olunan mallara müvəqqəti olaraq aşağıda qeyd edilən gömrük rüsum növləri tətbiq oluna bilər:

- xüsusi rüsumlar;
- antidempinq rüsumları;
- kompensasiya rüsumları.

Xüsusi rüsumlar- ölkəyə yerli istehsalçılara ziyan törədə biləcək kəmiyyətdə və şərtlərdə mallar gətirildikdə, dövlətlər və ya onların ittifaqları ölkənin maraqlarına toxunan ayrı-seçkilik etdikdə tətbiq edilir.

Antidempinq rüsumları idxal zamanı malların qiyməti ixrac olunduğu ölkədəki real dəyərdən çox aşağı olduqda və bu cür idxal həmin malların yerli

istehsalçılara ziyan vurduqda ,Respublika ərazisində onların istehsalına mane olduqda tətbiq edilir.

Kompensasiya rüsumları ölkəyə gətirilən malların ixracında birbaşa və ya dolayı subsidiyalardan istifadə edildikdə və bu cür idxal həmin malların yerli istehsalçılara ziyan vurduqda, bu malların istehsal edilməsi və istehsalının genişləndirilməsinə maneə yaradıqda tətbiq olunur.

Xüsusi, antidempinq və ya kompensasiya rüsumlarının tətbiq edilmə şərtləri AR qanunlarına uyğun olaraq müəyyənləşdirilir.

Respublikamızda ayrı-ayrı mallar üzrə tarif güzəştləri (tarif preferensiyaları) müvafiq qanun əsasında Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə verilə bilər.

Dövlət büdcəsində xüsusi çəkiyə malik gömrük rüsum və yığımları Respublikamız üçün fiskal cəhətdən mühüm maliyyə mənbələrindən hesab edilir.

Cədvəl 2. Gömrük gömrük rüsum və yığımlarının həcmi (min AZN).

İllər	Gömrük rüsumları üzrə	ƏDV üzrə	Aksizlər üzrə	Yol vergisi üzrə	Cəmi
2012	230622.2	883366.3	76850.2	17510.1	
2013	298 249.30	986 078. 37	81 336.07	17 582.89	1 383 246.63
2014	365 894.30	1 070 960.58	57 035.92	16 868.24	1 510 759.04
2015	387379.80	1101155.34	83 588.73	19 783.56	1591907.43
2016	600208.37	1515252.82	92894.26	83242.06	2291597.51

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi

2.2 Xarici ticarət siyasətinin tənzimlənməsində qeyri-tarif alətlərinin rolu.

Beynəlxalq təcrübədə tarif siyasəti üstünlüyə malik olsada, xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsində qeyri-tarif siyasəti də yeridilir. Qeyri-tarif metodlar ayrı-ayrı ölkələrdə müxtəlif məqsədlərlə istifadə edilir. Bu məqsədlər ölkədən ölkəyə dəyişdiyi kimi, sektordan sektora hətta mal çeşidlərinə görə də fərqlənir. Daha geniş yayılmış məqsədlər isə xarici əmtəələrin daxili bazarlara daxil olmasına maneə törədərək, idxalçı ölkənin rəqabət mövqeyini gücləndirmək, milli sənayeni müdafiə etmək, əhalinin sağlamlığının, ətraf mühitin, milli təhlükəsizliyin qorunmasıdır.

Son illərdə iqtisadçılar üç səbəbdən ötrü qeyri-tarif tənzimləmələrin istifadəsindən narahatdırlar. Birincisi, tariflərin azaldılması üçün aparılan beynəlxalq danışıqlarda əldə edilmiş uğurlu nəticələr qeyri-tarif tənzimləmələrdən istifadəni daha da artırmışdır. İkincisi, beynəlxalq ticarət qanunlarının çoxu qeyri-tarif tənzimləmələri əhatə etmədiyindən, bir çox ölkə qeyri-tarif tənzimləmələri daha çox istifadə edirlər. Üçüncüsü, ölkələr qeyri-tarif tənzimləmələri fərq qoymaqla həyata keçirillər. Məsələn bəzi ölkələrə tətbiq edilən qeyri-tarif tənzimləmələr digərlərinə tətbiq edilmir. Xüsusilə, İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələrin ixracatı, qeyri-tarif məhdudiyyətlərə qarşı olduqca müdafiəsiz görünməkdədir. Avropa İttifaqı, ABŞ və Yaponiya tərəfindən tətbiq olunan qeyri-tarif məhdudiyyətlər, İnkişaf Etmiş Ölkələrə nisbətən İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələrə daha yüksək dərəcədə tətbiq olunmaqdadır. Tətbiq olunan bu maneələr, inkişaf müddətini daha da çətinləşdirməkdədir.

Qeyri-tarif məhdudiyyətlərindən istifadə birmənalı qarşılanmır. Bir tərəfdən ticarət və gömrük sahəsindəki bütün konvensiya və sazişlərdə qeyri-tarif məhdudiyyətlərindən istifadə olunmaması məsləhət görülür, digər tərəfdən isə, bütün ölkələrdə xarici ticarətin tənzimlənməsində müxtəlif formalarda qeyri-tarif məhdudiyyətlərdən istifadə edilir. Səbəb isə yalnız tarif tədbirləri ilə daxili

bazarı qorumaq və büdcəyə gəlirləri təmin etməyin mümkün olmamasıdır. Beynəlxalq ticarət sistemi ilə qanuniləşdirilmiş qeyri-tarif tənzimləmə tədbirləridə mövcuddur. Bu tədbirlərə xarici malların idxalının kəskin artdığı zaman milli iqtisadiyyata vurulan zərərin qarşısını almaq məqsədilə görülən müdafiə tədbirləri və xarici ixracatçılar tərəfindən ədalətsiz rəqabətin qarşısının alınmasına yönəldilmiş tədbirlər aid edilir.

Qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin əksəriyyəti idxal əməliyyatlarında istifadə edilir. Bununla yanaşı bəzi qeyri-tarif məhdudiyyətləri ixrac əməliyyatlarına da tətbiq edilir.

Hazırda beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş təsnifləşdirmə sxemlərində qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin 800-ə qədər növü göstərilir. Lakin gömrük tariflərindən fərqli olaraq, qeyri-tarif məhdudiyyətləri kəmiyyətə dəqiq qiymətləndirilə bilmirlər, bu səbəbdən də statistikada zəif əks olunurlar.

Ədəbiyyatlarda qeyri tarif tənzimləmə tədbirləri ilə bağlı müxtəlif təsnifləşdirmələrə rast gəlmək mümkündür.

BMT tərəfindən qəbul edilmiş təsnifatda qeyri tarif tənzimləmə tədbirləri 3 qrupa ayrılır:

Birinci qrupa milli istehsalın müdafiəsi məqsədilə idxalın birbaşa məhdudlaşdırılmasına istiqamətlənən metodlar (lisenziyalaşdırma, kvotalaşdırma, ixracın könüllü məhdudlaşdırılması, antidempinq və kompensasiya rüsumları və s.) aid edilir.

İkinci qrup metodlar xarici ticarətin məhdudlaşdırılmasına istiqamətlənməsə də, daha çox bürokratik proseduralara aiddir və bunlar da ticarəti məhdudlaşdırır (texniki standartlar və normalar, gömrük rəsmiləşdirmələri, sanitariya və baytar normalar, qablaşdırmaya qoyulan tələblər və s.).

Üçüncü qrup metodlar idxalın məhdudlaşdırılması və ya ixracın stimullaşdırılmasına birbaşa istiqamətləndirilməsə də, fəaliyyəti bir çox hallarda bu nəticəyə gətirib çıxarır.

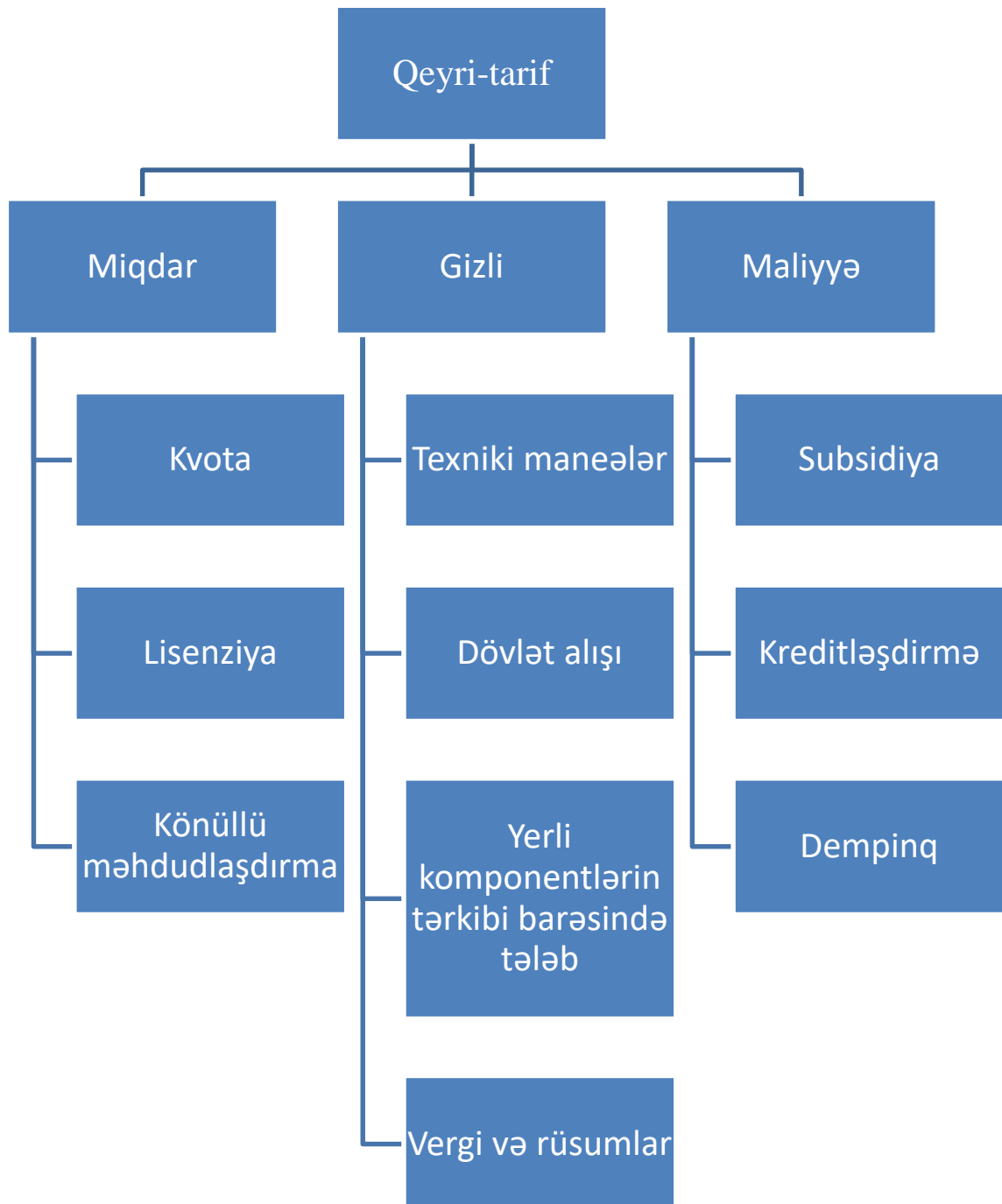
Bundan başqa qeyri-tarif məhdudiyyətləri iqtisadi və inzibati tədbirlər olaraq iki qrupa bölünürlər.

İqtisadi qeyri-tarif məhdudiyyətləri bazar mexanizmi vasitəsilə həyata keçirilərək idxal və ixrac mallarını bahalaşdırır. Bu məhdudiyyətlərin tətbiqi zamanı alıcı xarici və ya yerli mal almaqda sərbəst seçim edir.

İnzibati qeyri-tarif məhdudiyyətləri bazar münasibətlərindən başqa idxal mallarının ölkəyə daxil olmasını və ya ixrac mallarının ölkə xaricinə çıxarılmasını məhdudlaşdırır. İnzibati məhdudiyyətlərin tətbiqi zamanı dövlət daxili bazarın əmtəə strukturunu müəyyən edir və alıcı seçim azadlığından məhrum edilir.

Sxem 2

Qeyri-tarif məhdudiyyətlərin təsnifatı.

Qeyri-tarif məhdudiyyətləri içərisində kəmiyyət məhdudiyyətləri mühüm yer tutur. Miqdar məhdudiyyəti ixrac və idxalına icazə verilən əmtələrin nomenklaturasını və kəmiyyətini müəyyən edən qeyri-tarif inzibati formasıdır. Miqdar məhdudiyyətlərinə kvotalaşdırma, lisenziyalaşdırma və ixracın könüllü məhdudlaşdırılması aid edilir.

Kvotalar ölkəyə müəyyən müddətdə idxal və ya ixrac ediləcək müəyyən mallar üçün qoyulan məhdudiyyətlərdir. Kvotalar müəyyən ölkələrə və ya dövrə olaraq da tətbiq edilir. Kvota dünya ölkələri tərəfindən tətbiq olunan və ölkələrin iqtisadiyyatları və sənayələrini qorumalarına, nəzarət etmələrinə köməkçi olan çox əhəmiyyətli bir qeyri tarif tənzimləmə üsuludur. Kvota tətbiqinin ən əhəmiyyətli nəticəsi isə bu ticarət maneəsinin tətbiq olunması ilə məhsulların xərclərinin artması və çeşidinin azalmasıdır.

Ölkələrin beynəlxalq ticarətdəki kvota tədbirləri araşdırıldığında birbirindən fərqli müxtəlif kvota növlərinə rast gəlinir. Bunlardan ilki, qlobal kvotalardır.

Qlobal kvota tətbiqində, yalnız məhsullar üzərində miqdar və ya dəyər olaraq məhdudiyyətlər qoyulur, kvota tətbiqlərinin istifadəçiləri haqqında hər hansı bir məhdudiyyət qoyulmur. Bu kvota sistemində, məhsullar üzərindəki kvotalar elan edildikdən sonra daha tez davranan idxalçı və ya ixracatçılar kvota sistemində böyük pay sahibi olarkən, kvotadan pay almaqda gecikənlərin payı aşağı olur.

İkinci bir kvota növü isə fərdi kvota sistemidir. Bu kvota sistemində, kvotadan pay almaq istəyən firmalar ölkə, istehsal potensialı, məşğulluq kimi meyarlara görə qiymətləndirilir və paylama bu meyarlara görə həyata keçirilir.

UNCTAD-ın təsnifatına görə kvota məhdudiyyətləri, daimi, mövsümi və müvəqqəti kvotalar olaraq üç yerə ayrılmışdır. Daimi kvotalar, il ərzində tətbiq olunan, davamlılıq ifadə edən kvotalardır.

Mövsümi kvotalar, il ərzində müəyyən müddətdə məhsulların idxal, ixracına icazə verən kvotalardır.

Müvəqqəti kvotalar isə, bir və ya iki il ərzində etibarlı olan, davamlılıq və ya dövrü bir xüsusiyyət kəsb etməyən kvotalardır.

Kvotalar, tarifə görə çox daha ağır qaydalardır. Kvota tətbiq olunan mallara ölkə daxilində yüksək bir tələb olsa da bu malları idxal etmə imkanı yoxdur. Gömrük tarifləri tətbiq olunan mallarda isə o malın idxal qiyməti artsa da ölkə daxilində tələb olduğu müddətcə bu malları idxal etmə imkanı var.

Kvota tətbiqinin ən əhəmiyyətli mənfi xüsusiyyətlərindən biri, kvota tətbiq edilən malların qanuni yollarla əldə edilə bilmədikdə idxalatının qeyri-qanuni yollarla təmin edilməsinə çalışılması nəticəsində, sözügedən malların qarabazarının və qaçaqmalçılığının artmasına səbəb olmasıdır. Digər bir mənfi xüsusiyyət, kvotalardan pay almaq istəyənlərin bu malların idxal lisenziyasını əldə edə bilmək üçün bəzi qeyri-qanuni yollara müraciət etmələri sayıla bilər.

Kvotaların yuxarıda sayılan və başqa mənfi xüsusiyyətlərinə görə idxal kvotaları, ÜTT qaydaları ilə uyğun gəlmir. Müdafiə tədbirlərinin zəruri olduğu hallarda isə ÜTT, kvotalar yerinə gömrük tariflərini istifadə etməyi məsləhət görür. Keçmişdə, az inkişaf etmiş ölkələrə inkişafını davam etdirə bilmək, inkişaf etmiş ölkələrə isə kapital axınının qarşısını almaq məqsədiylə ÜTT tərəfindən kvotalardan istifadəyə icazə verilirdi. İndiki vaxtda Ümumdünya Ticarət Təşkilatı qaydaları çərçivəsində üzv ölkələr arasında ticarətdə kvota tətbiqləri ən az səviyyəyə enmiş vəziyyətdədir.

Miqdar məhdudiyyətlərinin digər növü kvotalaşdırma ilə yaxından əlaqədar olan lisenziyalardır. Lisenziyaların tətbiqi demək olar ki, bütün dünyada qəbul edilən bir üsuldur. Lisenziya dövlət orqanları tərəfindən müəyyən edilmiş müddət və kəmiyyətlərdə əmtəə ixracına və ya idxalına verilən icazə sənədidir. Lisenziya ya da kvota ilə müstəqil müəssisələrin bir bazara girməsi və ya ticarət edilə biləcək ölkələrin sayı məhdudlaşdırılır.

Qeyri-tarif tənzipləmələrdən bir digəri isə, könüllü ixrac "Könüllü ixrac məhdudiyyətləri" (voluntary export restriction) dır. Əsasən sənaye ölkələri və zəif inkişaf etmiş ölkələr arasında əldə olunan razılaşma nəticəsində, ixracın könüllü olaraq məhdudlaşdırılmasıdır. Könüllü ixracat məhdudlaşdırmalarında məqsəd, əmək tutumlu məhsulları istehsal edən xarici ölkələrin, ixrac mallarına məhdudlaşdırma gətirərək onlarla rəqabət edə bilməyən yerli sənayeləri qorumaqdır. Bu tip razılaşmalar əksər vaxtlarda idxalçı vəziyyətindəki İEÖ-nin siyasi və iqtisadi təzyiği nəticəsində həyata keçirilir.

Xarici ticarəti məhdudiyyətlərinin ən kəskin şəkillərindən bir digəri də "embarqolar" dır. Embarqo, ticarəti iki tərəfli olaraq məhdudlaşdırılmaqla, bir ölkədən mal alınmadığı kimi o ölkəyə mal satışı da qadağan edir. Embarqo, yalnız müəyyən malların ticarətində tətbiq edilə və ya bir ölkə ilə olan bütün ticarət əlaqələrinə tətbiq oluna bilər. Bu məhdudiyyətdən çox zaman iqtisadi deyil, digər xarici səbəblərə görə istifadə edilir. Hazırda embarqo, ancaq Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) qərarı ilə həyata keçirilir. İraqa Körfəz Döyüşü sonrası tətbiq olunan embarqo buna bir misaldır.

Gizli məhdudiyyətlərə aid olan texniki maneələr, vergi və rüsumlar, dövlət alışı, yerli komponentlər barədə tələb xarici ticarət tənziplənməsində önəmli yer tuturlar.

Gizli məhdudiyyət növlərindən daha çox texniki maneələrdən istifadə olunur. Texniki maneələr ölkədən ölkəyə dəyişir. Texniki standartlar və məhdudiyyətlərin ölkədən ölkəyə dəyişməsi beynəlxalq ticarət ilə məşğul olan müəssisələri çətin vəziyyətdə qoyur; çünki, müxtəlif texniki standartlar və sertifikatlar tələb edilməsi, həm dizayn və istehsalı çətinləşdirir, həm də xərclərin artmasına səbəb olur. Bir tərəfdən, vergi qoymaq yerinə, texniki standartlar və alınması lazım olan sertifikatlar qeyri tarif tənzipləmə hesab olunur, digər tərəfdən isə, texniki standartlar qoyulması milli təhlükəsizlik, ətraf mühitin qorunması, zərərli ola biləcək məhsulların bazardan uzaq tutulması və cəmiyyətin sağlamlığı kimi səbəblərlə yerində bir tətbiqdır. Burada əsl məqsəd,

idxal edilən məhsullara müxtəlif meyarlar tətbiq olunaraq məhsulun istehlakçı baxımından etibarlı və keyfiyyətli olmasını təmin etməkdir. Məhsulların cəmiyyətin maraqları baxımından etibarlı və keyfiyyətli olması isə idxal mal və xidmətlərə müəyyən testlərin tətbiq olunması və bu testləri keçə bilməyən mal və xidmətlərin bazardan uzaq tutulması ilə mümkündür.

Dövlət alışları isə digər əhəmiyyətli maneələrdir. Demək olar ki, hər ölkə, dövlət qurumlarının ehtiyac duyduğu mal və xidmətləri yerli mənbələrdən təmin etmək üçün bəzi tənzimləmələr edir. Çünki dövlət, mal və xidmət alışlarında əhəmiyyətli bir yerə malikdir. Dövlət alışlarında yerli və xarici firmalar arasında ayrı-seçkilik edə bilər. Dövlətin yerli firmalar lehinə bu cür seçimi, beynəlxalq mal və xidmət axınına təsir edərək beynəlxalq ticarətə bilvasitə müdaxilə mənasını daşıyır.

Yerli komponentlərin tərkibi barəsində tələb məhsulun daxili bazarda satılması halında həmin malın milli istehsalçılar tərəfindən istehsal olunmalı olan payının dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilməsidir.

Beynəlxalq praktikada kəmiyyət və gizli metodlarla yanaşı maliyyə metodlarından da geniş istifadə olunur. Maliyyə metodlarına subsidiyalar, kreditləşdirmə, dempinq tədbirləri aid edilir. İxrac kreditləşdirilməsi yerli şirkətlərin ixracının inkişafının dövlət tərəfindən maliyyə stimullaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Maliyyə xüsusiyyətli xarici ticarətə müdaxilə vasitələrindən biri də ixrac və idxal subsidiyalarıdır. Dövlət, idxalata rəqib olan sənayeləri xarici rəqabətdən qorumaq üçün bu sahələrə bir sıra maliyyə imkanları təmin edir. Başqa bir sözlə bir sənaye sahəsinin müəyyən bir həcmə çatmasını təmin etmək məqsədi ilə dövlət, bu sənaye sahəsinə tarif və ya kvota qoymaq yerinə subsidiyalarla dəstəkləyə bilər. Gömrük tarifləri və kvotalardan fərqli olaraq subsidiyalarla qorunan bir mal, ölkə daxilində sərbəst dünya qiymətindən satılır. İdxal

subsidiyalarından daha çox zəif inkişaf etmiş ölkələr istifadə edirlər.

İxrac subsidiyaları, firmalara müəyyən bir malın ixracatı qarşılığında dövlət tərəfindən verilən dolayı və birbaşa ödəmələrdir. Burada əhəmiyyətli olan subsidiyanın bir malın ölkə daxili istehsalının hamısına deyil, o malın ixrac edilən qisiminə tətbiq olunmasıdır. Beləcə istehsalçı firmalar, ölkə daxili satışlarından daha çox xarici satışlara meyl edəcəklər. Bu məqsədlə verilən subsidiyalar müxtəlifdir. Bunlar arasında ixracatçıya vergi güzəştləri, bilavasitə dotasiya verilməsi, ixrac yönümlü istehsal edən sənaye sahələrinə ucuz kredit və ucuz xammal verilməsi, uyğun şərtlərdə kredit təmin edilməsi kimi tədbirləri misal göstərmək olar.

Bütün bu tədbirlər vasitəsilə ixracatçıya milli valyuta ilə daha çox ödəmə edilmiş və ya malın istehsal xərci aşağı salınmış olur. Hər ikisi də ixracın səmərəliliyini artırır. İxrac subsidiyaları, ixrac malını emal edən istehsalçıların, vahid başına təmin etdiyi qiyməti yüksəldərək istehsalın ölkə daxili bazardan xarici bazarlara yer dəyişməsinə təmin edir. Hazırda ixracatın həvəsləndirilməsi məqsədilə bütün İnkişaf Etmiş və İnkişaf Etməkdə olan Ölkələr subsidiyalardan istifadə edirlər . Məsələn, Avropa Birliyi və xüsusilə Fransa Airbus təyyarələrinə, Yaponiya kompüter texnologiyası məhsullarına böyük ölçüdə subsidiyalar verir.

Mənşə ölkəsi, bir məhsul və ya istehsalçının ölkənsini müəyyən etmək üçün qoyulan bir qaydadır. Başqa sözlə, bir əşyanın istehsal edildiyi ölkə o əşyanın mənşəyini ifadə edir. Mənşə ölkəsi, xüsusilə gömrük-tarif vergi dərəcələrinin və xarici ticarət rejiminin müəyyən edilməsində çox əhəmiyyətlidir. Məsələn eyni əşyadan bir ölkə mənşəli olana yüksək gömrük vergisi tətbiq olunarkən, başqa bir ölkə mənşəli olana daha aşağı bir gömrük vergisi tətbiq oluna bilər.

Dempinq bir əmtənin xarici bazarda normal qiymətlərdən aşağı qiymətə satılmasını nəzərdə tutur. İxracatçı ölkə xarici bazarı ələ keçirmək məqsədilə

ixracı dəstəkləyir. Dempinq beynəlxalq sazişlərdə və ölkə qanunlarında qadağan edilmişdir. Ölkələr özünə qarşı dempinq halını aşkarladığı zaman antidempinq rüsumları tətbiq etmək haqqına sahibdirlər. Antidempinq rüsumu dempinq tətbiqi nəticəsində yaranan qeyri-ədalətli rəqabətin mənfi təsirlərini aradan qaldırır. Bu sahədə ən təkmil normalar ÜTT-nin Antidempinq tədbirləri üzrə sazişində öz əksini tapmışdır.

Dempinq, ilk vaxtlar istehsalçının ölkə daxilində sata bilmədiyi malları, daxili qiymətlərə təsir etməmək üçün dünya bazarına çıxarması şəklində istifadə edilmişdir. Ancaq irəliləyən dövrlərdə dempinq, fərqli şəkillərdə və fərqli məqsədlərlə də istifadə edilməyə başlanmışdır.

İnadçı dempinq, firmaların davamlı olaraq daxili bazardan daha aşağı qiymətlə dünya bazarlarına mal satmaları vəziyyətidir. Arada bir edilən müvəqqəti dempinq, bəzən firma ehtiyatlarının yığıldığı dövrlərdə malların saxlanılmasına çəkilən xərclərdən xilas olmaq üçün müraciət edilən üsuldur.

Dağıdıcı və ya talançı dempinq olaraq adlandırılan üsulda isə, böyük bir firma xarici bazardakı rəqiblərini ortadan qaldırmaq üçün qiymətləri onların tab gətirə bilməyəcəyi qədər aşağı salır.

Bir çox ölkədə dempinq, haqsız rəqabət olaraq qiymətləndirilmişdir. Hökumətlər dempinqə qarşı həssaslıq göstəririlər və ona qarşı bəzi qorunma tədbirləri görürlər. Anti-dempinq vergiləri, bu tədbirlərdən biri olaraq qarşımıza çıxmaqdadır. Anti-dempinq vergiləri, qarşı ölkənin etdiyi dempinqli ixrac qarşısında bu dempinqin təsirlərindən qorunmaq məqsədiylə alınan vergidir.

Azərbaycanda idxal ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsində əsasən tarif metodlarından istifadə olunsada, bütün dünya ölkələrində olduğu kimi bəzi qeyri-tarif metodlarından da istifadə edilir. Müasir şəraitdə demək olar ki, bütün ticarət və gömrük sazişlərində qeyri-tarif vasitələrindən istifadə olunmaması tövsiyə edilir, lakin praktika göstərir ki, qeyri-tarif metodlarından müəyyən

qədər istifadə etmədən xarici ticarətin effektiv tənzimlənməsinə nail olmaq mümkün olmur.

Hazırda Azərbaycanda idxal-ixrac və valyuta nəzarəti, qeydiyyat, əmtəənin deklarasiyası və lisenziyalaşdırma qeyri-tarif metodlarından istifadə edilir.

Qeydiyyat xarici iqtisadi fəaliyyətin bütün iştirakçıları üçün vacib sayılır. Qeydiyyat yalnız xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının sayını bilmək üçün deyil, həm də onların idxal-ixrac fəaliyyətinin xarakterinin dəyişilməsinə nəzarət etməyə kömək edir.

Respublikamızda qeyri-tarif məhdudiyyətlər əsasən idxal əməliyyatlarına tətbiq edilir. İxrac əməliyyatları üçün isə bəzi malları çıxmaq şərti ilə heç bir məhdudiyyət tətbiq edilmir. Kvotalaşdırma məhdudiyyətinin ləğv olunmasından sonra ölkəmizdə tətbiq edilən əsas qeyri-tarif məhdudiyyəti lisenziyalaşdırmaadır. Lisenziyalaşdırma əsasən idxala tətbiq edilir.

AR Prezidentinin 2 sentyabr 2002-ci il tarixli 782 sayılı fərmanında idxal yaxud da ixracı lisenziyalaşdırılmalı olan malların siyahısı göstərilmişdir. “Bəzi fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi haqqında” Bu fərmanla lisenziya tələb olunan fəaliyyət növlərinin sayı 240-dan 30-a endirilmişdir ki, bunu da xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi sahəsində görülən mühüm tədbirlər sırasına aid etmək olar. Bu fərmana əsasən istehsalı, satışı, idxalı lisenziya əsasında həyata keçirilən mallar aşağıdakılardır:

- etil spirti;
- alkoqollu içkilər;
- tütün məmulatları.

“Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi qaydaları”na əsasən Respublikamızda istehsal, emal və təkrar emal edilən

malların ixracında rezidentlər sərbəstdirlər və bu qaydalarda nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla onların fəaliyyətinə məhdudiyyət qoyula bilməz.

Neft və neft məhsulları, elektrik enerjisi, qara kürü, pambıq mahlıcı və s.kimi “strateji əhəmiyyətli mallar” adlandırılan bəzi məhsulların ixracatı isə xüsusi qaydalara uyğun olaraq həyata keçirilir.

Ölkəmizdə dövlət tərəfindən ixraca subsidiya dəstəyi verilmir, ixracatçı firmalar yalnız öz vəsaitlərinə arxayın olmalıdırlar.

Respublikamızda banklar tərəfindən verilən kreditlərdən başqa ixrac kreditləri verilmir.

Azərbaycan Respublikasında ticarətə texniki maneələr idxal mallarını diskriminasiya edən xüsusiyyətlər daşımır, ticarətə maneə yaratmır. Məqsəd ətraf mühitin, vətəndaşların sağlamlılığının və mülkiyyətlərinin mühafizəsidir.

Qeyri-tarif metodlarından geniş şəkildə istifadə edilməsi dövlətin ticarət siyasətinin daha da məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxardır. Xarici ticarət siyasətinin tənzimlənməsi zamanı mümkün qədər qeyri-tarif metodlarından istifadə məhdudlaşdırılmalı, dünya ölkələrinin praktikasına nəzərə alınmaqla tarif məhdudiyyətlərindən istifadə edilməlidir. Bütün bunların nəzərə alınması ÜTT-na daxil olma ərəfəsində Respublikamız üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

III Fəsil. Azərbaycanın xarici ticarət siyasətinin perspektiv inkişaf istiqamətləri.

3.1 Xarici ticarət siyasətinin müasir vəziyyəti və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

Azərbaycanın əhəmiyyətli geosiyasi mövqeyi, təbii resurslarla zənginliyi, elmi və əmək potensialı, bir tərəfdən xarici iqtisadi əlaqələri milli maraqlar rakursundan inkişaf etdirməyə, digər tərəfdən Azərbaycanı xarici ölkələrin maraqlarının rəqabət mərkəzinə çevrilməsinə gətirib çıxarmışdır.

Araşdırmalarımız göstərir ki, Respublikamız dünya iqtisadiyyatına sürətlə inteqrasiya etməkdədir. 1991-2016-cı illərin təhlili göstərir ki, xarici ticarət əlaqələrinin həcmi, ticarət əlaqələri qurulan ölkələrin sayı və ticarət həcmi, eyni zamanda idxal və ixracın strukturunda köklü dəyişikliklər olmuşdur. Respublikamız müstəqilliyini qazandıqdan sonra xarici iqtisadi siyasətini artıq özü müəyyən etməyə başlamışdır. Ölkəmizin Asiya və Avropanın kəsişdiyi çox əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsi bu siyasətin uğurla həyata keçirilməsinə müsbət təsirini göstərmişdir.

Azərbaycanın böyük enerji müəssisələri, neft və neft məhsulları sənayesi, kimya, elektron və şərabçılıq sənayesi, nəqliyyat infrastrukturunu, xammal ehtiyatlarının zənginliyinə baxmayaraq texnologiya potensialının zəifliyi, istehsalın kifayət səviyyədə olmaması, ucuz əmək kimi faktorlar Xarici Ticarət sistemini istiqamətləndirən əsas faktorlar olmuşdur. Xüsusilə neft müqavilələrində sonra Azərbaycana yatırılan xarici investisiyaların həcmində böyük artım qeydə alınmışdır.

Azərbaycanın 1991-2016 illər arası Xarici Ticarəti aşağıdakı Cədvəl 3 -də tam şəkildə görülməkdədir.

Cədvəl 3. 1991-2016-cı illər arası Azərbaycanın Xarici Ticarəti (milyon ABŞ dolları)

İllər	İdxal	İxrac	Ticarət dövriyyəsi
1991	1881.2	2121.0	4002.2
1992	939.8	1484.0	2423.8
1993	628.8	724.7	1353.5
1994	777.9	652.7	1430.6
1995	667.7	637.2	1304.9
1996	960.6	631.3	1591.9
1997	794.4	781.3	1575.7
1998	1076.5	606.1	1682.6
1999	1035.9	929.7	1965.6
2000	1172.1	1745.2	2917.3
2001	1431.1	2314.2	3745.3
2002	1665.5	2167.4	3832.9
2003	2626.2	2590.4	5216.6
2004	3515.9	3615.5	7131.4
2005	4.211.2	4347.2	8558.4
2006	5266.7	6372.2	11638.9
2007	5713.5	6058.2	11771.7
2008	7166.6	47756.2	54922.8
2009	6119.7	14698.5	20818.2
2010	6600.6	21360.2	27960.8
2011	9755.9	26.570.8	36326.8
2012	9652.8	23907.9	33560.8
2013	1071.2	23975.4	34687.9
2014	9187.6	21828.6	31016.3
2015	9221.4	11424.5	20645.9
2016	8532.4	9143.2	17675.7

Mənbə Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Xarici ticarət siyasəti dövlət siyasətinin əsas hissələrindən biridir. Xarici ticarət siyasətinin proteksionist və liberal istiqamətləri mövcuddur.

Azərbaycan Respublikası mövcud iqtisadi şərait baxımından xarici ticarət siyasətinin maksimum sərbəstləşdirilməsini həyata keçirməyə məcburdur. Belə ki:

1. Ölkədə real bazar münasibətlərinin formalaşması və tam dəyərli xarici iqtisadi fəaliyyətin reallaşdırılması üçün bütün məhdudiyyətlərin götürülməsi tələb olunur.
2. Azərbaycan öz imkanları çərçivəsində investisiya və iqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri edərək, əsas fondların və müxtəlif istehsal sahələrinin yenidən qurulmasını həyata keçirərək, yeni texnika və texnologiya əldə edə bilməz.
3. Ölkənin istehsal etdiyi sənaye məhsulları, əsasən dünya standartlarına cavab vermir.
4. Azərbaycan Respublikası ixracatında neft və neft məhsulları yüksək ağırlığa malikdir.

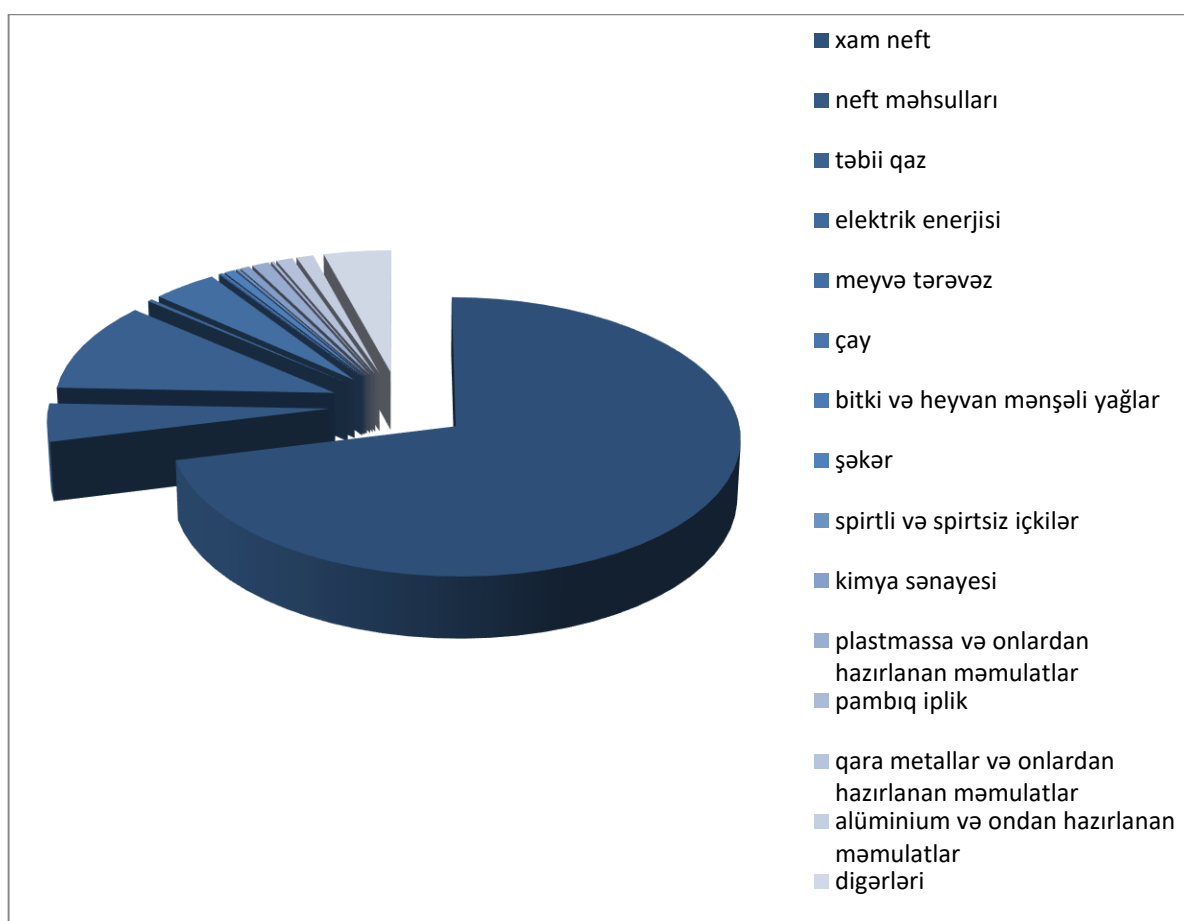
Müstəqilliyin əldə edildiyi gündən başlayaraq həyata keçirilən tədbirlər ölkənin beynəlxalq iqtisadi əlaqələrində "açıq qapı" siyasətinin həyata keçirildiyini göstərir.

Azərbaycan müstəqil olduqdan dərhal sonra xarici ticarət siyasətini öz iqtisadi siyasəti daxilində təyin etməyə çalışmışdır. Azərbaycanın Avropa və Asiyanın kəsişdiyi çox əlverişli bir coğrafi koordinatda yerləşməsi, bu siyasətin uğurla həyata keçirilməsinə müsbət təsir göstərmişdir.

Hazırda dünya bazarında Azərbaycanda istehsal olunan məhsullara olduqca böyük maraq vardır və bu maraq hər keçən il artmaqdadır. Azərbaycanın ticarət əməkdaşlığı etdiyi ölkələrin və təşkilatların sayı təxminən 150 ətrafındadır. Keçmişdə Azərbaycanın təməl ticarət tərəfdaşları MDB

ölkələrindən ibarət olsada, indiki vaxtda bu hal Avropa Birliyi ölkələrinin xeyrinə dəyişmişdir.

Ölkənin xarici ticarətini qiymətləndirəcək olsaq, neft ehtiyatlarının ölkə iqtisadiyyatında əsas faktor olduğunu söyləyə bilərik. Uzun illərdir olduğu kimi, 2016-cı ildə də xarici ticarətdə müsbət saldo meydana gəlməsinin səbəbi neft və neft məhsullarının ixracatıdır. Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün ən böyük təhdid ixracatın karbohidrogen ehtiyatlarından asılılığı (86,24%) və ölkə daxili istehsalın kifayət səviyyədə olmamasıdır.

Diaqram1. 2016-cı il ərzində ixrac əməliyyatlarında əsas mallar (faizlə xüsusi çəkisi).

İdxalın strukturu isə yeyinti məhsulları 15,49% (ət,süd, kərə yağı və süddən hazırlanmış digər yağlar,meyvə-tərəvəz,çay, buğda, bitki və heyvan

mənşəli piylər və yağlar, şəkər, tütün və tütün məmulatları 1,79% , sement 0,21%, əczaçılıq məhsulları 2,30%, plastmassa və onlardan hazırlanan məmulatlar 3,30%, oduncaq və ondan hazırlanan məmulatlar 2,22% , qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar 13,11% , maşın, mexanizm, elektrik aparatları, avadanlıqlar və onların hissələri 23,60%, nəqliyyat vasitələri və onların hissələri 9,54%, mebel və onun hissələri 1,31%., digər 27,13% şəklindədir. Halbuki, bu məhsulların istehsalı üçün ölkəmizdə lazımi səviyyədə imkanlar və şərait mövcuddur.

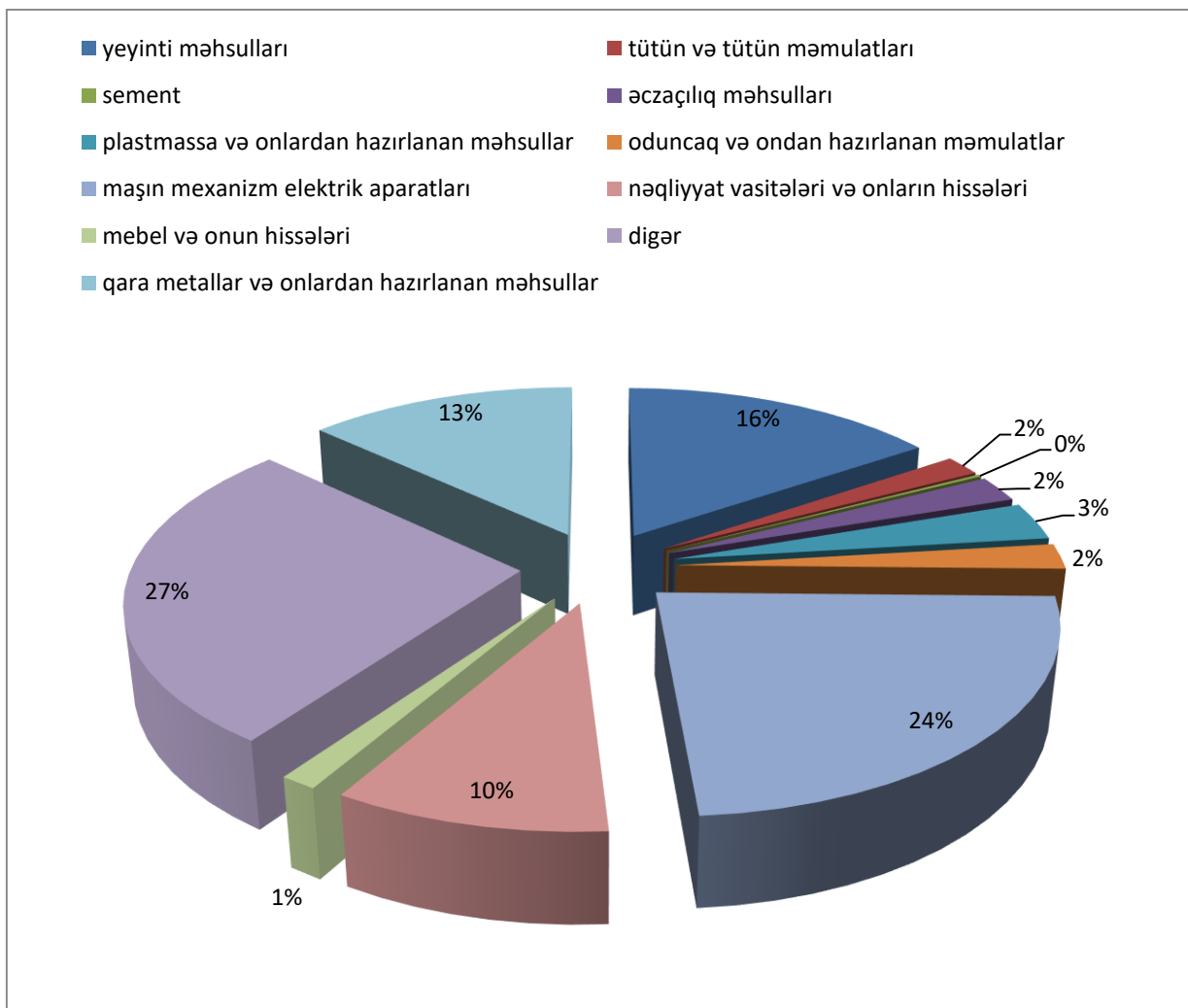

Diagram 2. 2016-cı il ərzində idxal əməliyyatlarında əsas mallar (faizlə xüsusi çəkisi).

Mərkəzi Bankın qərarı ilə 16 Fevral və 22 dekabr 2015-ci ildə ölkənin milli valyutası olan manat, ABŞ dolları qarşısında 97% dəyər itirdi və bu vəziyyəti dünya bazarında neft qiymətlərinin enişi ilə əlaqələndirmək doğru olar. Ancaq bu seçim, iqtisadiyyatı çətinlikdən qurtarmaq üçün tək həll yolu olmamalıdır. Çünki, devalvasiya nəticəsində xarici mallar bahalaşmış yerli mallar isə, xaricilər üçün ucuzlaşmışdır. Qısacası bu vəziyyət ölkədə idxalatın azalmasına səbəb olacaq ölkə daxili istehsal səviyyəsi istənilən səviyyədə olmadığından iqtisadiyyatda durğunluq əmələ gələcək. Digər tərəfdən daxili istehsalı, idxal xammalla reallaşdıran müəssisələr yüksəlmiş qiymətlərə görə mənfi təsirlənəcəklər.

İqtisadiyyatı neft qiymətlərinin daha da düşməsi nəticəsində gözləyən qeyri-sabit vəziyyətdən qurtarmaq və yenidən canlandırmaq məqsədiylə 2015-ci ildə Prezident idxal mallarla əlaqədar qərar imzaladı. Qərara əsasən, istehlak məqsədli olaraq ölkəyə gətirilən və dəyəri 10.000 AZN aşmayan mallar gömrük vergisindən azad edilir.

Xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirərkən onu xarakterizə edən iqtisadi, texnoloji, istehsal, hüquqi amillərin nəzərə alınması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanın yerli xüsusiyyətlərini, iqtisadi inkişaf istiqamətlərini nəzərə alaraq xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini aşağıdakı kimi ümumiləşdirə bilərik:

Xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi bu sahədə qanunvericiliyin beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Bu baxımdan gömrük sahəsində son illər ərzində uğurlar əldə edilmiş və gömrük daxilolmalarının həcmi artmışdır.

Gömrük işinin təşkili dünya standartları səviyyəsinə çatdırılmışdır. Bu sahədə əldə edilən nailiyyətlər, əlverişli tarif dərəcələrinin tətbiq edilməsi, müasir texniki-nəzarət vasitələrindən istifadə, yüksək ixtisaslı işçilər, gömrük

xidmət orqanlarının intizamının yüksəldilməsi xarici ticarət əlaqələrinin daha da genişlənməsində mühüm rol oynayır.

Digər tərəfdən, ÜTT-yə üzvlük ərəfəsində tarif və qeyri-tarif tənzimləmə sahələrində liberallaşma tələb olunur. Azərbaycan beynəlxalq təcrübəni nəzərə alaraq gömrük tənzimləmə sahəsində optimallaşdırma tədbirləri müəyyən etməlidir.

Xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi, dövlətlərin BƏB-də fəal iştirakı nəqliyyat və infrastrukturun inkişaf etdirilməsindən də asılıdır. Yükdəşimələrin sürətini artırmaq məqsədilə ölkənin vahid nəqliyyat sisteminə qoşulması tranzit ölkə kimi onun inkişafına təkan verəcəkdir. Ölkəmizin coğrafi mövqeyi, Avropa Asiya nəqliyyat yollarının buradan keçməsi, strateji əhəmiyyətli layihələrdə, “Şimal-Cənub” dəhlizi, Şərq-Qərb informasiya kanalı, “Böyük İpək Yolu” nun bərpası layihələrində ölkənin fəal iştirakı, karbohidrogen ehtiyatlarının dünya bazarına nəqli üçün boru kəmərlərinin tikintisi, nəqliyyat sahəsində yükdəşimələrin həcmnin artmasına müsbət yöndə təsir etmişdir.

Xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərindən biri də ixracın stimullaşdırılması, idxaldan asılılığın aradan qaldırılmasıdır. Təsərrüfat subyektlərinin rəqabətə davamlı məhsul istehsal etmələri və beynəlxalq bazarlara sərbəst şəkildə çıxmaları dövlətin onların ixrac fəaliyyətinə kömək mexanizmlərinin formalaşdırılmasını, yaradılmış müxtəlif təşkilati-idarəetmə strukturları vasitəsilə bu bazarlarla əlaqələndirilməsini əhəmiyyətli edir. Dövlət sahibkarlıq subyektlərinə bəzi istiqamətlərdə dəstək olmalıdır:

- sahibkarlıq subyektlərinə informasiya təminatında yardım etmək;
- sahibkarlıq subyektlərinin xarici bazarlara çıxışı zamanı marketing tədqiqatlarını aparmağa kömək etmək;
- ixracyönümlü istehsalın artırılması məqsədilə sahibkarların müxtəlif təşəbbüslərinə dəstək olmaq.

Dünya təcrübəsinə əsasən deyə bilərik ki, ixracın monoməhsul və xammal yönümlü olması ölkə iqtisadiyyatına bir sıra mənfi təsirlər göstərə bilər. Bu baxımdan ölkəmizdə ixrac məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi “texnoloji tutmun” artırılması xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsində əsas istiqamətlərdən biridir.

Təbii iqtisadi ehtiyatlardan məqsədli istifadənin təşkili xarici ticarət siyasətinin istiqamətlərindən biridir. Ölkə mövcud təbii ehtiyatları bazara çıxarmaqla əldə etdiyi gəlirlərlə digər sahələrin inkişafına təkan verə bilər.

Azərbaycanın xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərindən biri regional inteqrasiya birlikləri çərçivəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsidir. Milli iqtisadi maraqların təmin edilməsi məqsədilə bu çərçivədə bazarlara inteqrasiya mexanizmləri səmərəliləşdirilməlidir. Bu baxımdan Aİ, MDB ölkələri ilə ticarət əlaqələri genişləndirilməli, ÜTT-yə üzvlük prosesi sürətləndirilməlidir.

İnvestisiya fəallığının artırılması xarici ticarət əlaqələrinin təkmilləşdirilməsinin başlıca istiqamətlərindən biridir.

Müstəqillikdən sonra Azərbaycanın ən əhəmiyyətli problemləri investisiya və texnologiya çatışmazlığı, aşağı alıcılıq qabiliyyəti və valyuta çatışmazlığı yerli sənayenin inkişafını və rəqabət gücünün artımını çətinləşdirərkən, bütün bu problemlərin həllində bir vasitə olaraq istifadə edilə biləcək olan birbaşa xarici investisiyaların cəlbediciliyi ölkəni bu cür investisiyalar sahəsində daha sövq edici tədbirlər görməyə vadar edir. Azərbaycanın birbaşa xarici investisiya strategiyasında ən böyük məqsədi, sağlam bir rəqabət mühiti yaratmaq, ölkəyə yeni texnologiyalar qazandırmaq, know-how gətirilməsi, inkişaf etmiş və sərmayə ixrac edən ölkələrin siyasi və iqtisadi dəstəyini təmin etmək, olmuşdur.

Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici sərmayənin axını 1994-ci ildən etibarən başlamışdır. Neftlə bağlı imzalanmış “Əsrin Müqaviləsi” nəticəsində sonrakı

illərdə, xüsusilə neft sektoruna istiqamətlənən, xarici investisiyaların miqdarı getdikcə artmışdır.

Azərbaycanın xarici investisiyalara qarşı açıq qapı siyasəti yürütdüyü və lazımlı əlverişli mühiti təmin etməyə çalışdığı görülür. Milli müdafiə kimi istisnalar xaricində yeni qaydalara görə xarici investorlar ilə yerli investorlar eyni hüquqa malikdirlər. Xarici investorlar tərəfindən qurulan müəssisələr, qanunla Azərbaycan müəssisəsi olaraq qəbul edilir. Bu səbəbdən yerli və xarici təşəbbüskarlara demək olar ki, eyni prinsiplər tətbiq olunur. Daha geniş açıqlasaq sahibkarlığın müəyyən bölgələrdə və sektorlarda inkişaf etdirilməsini təmin etmək məqsədilə vergi dərəcələrinin yenidən təşkil edilməsi, vergi ödəniş ilə əlaqədar asanlıqlar təmin edilməsi; sərbəst bölgələr yaradılması; daxili bazarın qorunmasını təmin etmək məqsədilə vergi dərəcələrinin yüksəldilməsi (ən yüksək gömrük vergisi 15%-dir); özəlləşdirilmənin sürətləndirilməsi; viza rejiminin sadələşdirilməsi, haqsız rəqabətin qarşısının alınması kimi qərarlar alınmışdır.

"İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" qanunun üstün istiqamətlərindən biri, ölkəyə istehsal və ya xidmət sahələri üçün avadanlıq və kənd təsərrüfatı texnologiyası gətirəcək iş adamlarının vergilərdən azad olmasıdır. Bu işə kompleks istehsal və xidmət sahələrinin yaradılması üçün ciddi amildir ki, gələcəkdə sərbəst iqtisadi zonaların təşkilində bunun əhəmiyyəti özünü göstərəcək. Ayrıca sənaye şəhərlərinin, sərbəst iqtisadi zonaların qurulmasında xarici iş adamlarına bəzi imtiyazları verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu səbəbdən qanun qüvvəyə minməklə Azərbaycanın bölgələrinə xarici sərmayə axınına hüquqi şərait yaratmışdır.

Cədvəl 4. 1995-2016-cı illərdə Xarici investisiyaların həcmi.

İllər	Cəmi xarici investisiya(mln. ABŞ dolları)	Neft sahəsinə (mln. ABŞ dolları)
1995	375,1	139,8
2000	927,0	546,1
2005	4 893,2	3 799,9
2010	8 247,8	2955,3
2012	10314,0	4287,8
2013	10540,9	4935,2
2014	11697,7	6730,7
2015	10719,1	6622,7
2016	10161,1	5617,4

Mənbə Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Cədvəldəndə görüldüyü kimi investisiyaların əsas hissəsinin neft sektoruna qoyulan investisiyalar təşkil edir.

Azərbaycana başlıca xarici sərmayə axını; beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının kreditləri, birbaşa qoyulan sərmayələr, neft mükafatları, digər kredit və sərmayələr şəklində olmaqdadır. Ölkəyə gələn xarici sərmayənin əksəriyyəti kredit xarakterlidir, yəni gələcəkdə əlavə faizlərlə geri veriləcək. Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından alınan kreditlərin başqa, neft sektoruna yönəldilən sərmayələr də əslində kreditlərdir və bunlar çox yüksək faiz dərəcələri ilə birlikdə Azərbaycan nefti hesabına geri verilməlidir.

Ölkədə investisiyaları artırmaq məqsədilə xarici iş adamları üçün daha şəffaf investisiya iqlimi yaradılmışdır. Azərbaycanda ixrac yönümlü, dünya qiymətləri ilə rəqabət edə biləcək şəkildə malın istehsal xərci yə qiymətini aşağı səviyyədə tuta bilən miqyasda olmaq şərtiylə bir çox sahədə investisiya

yatırılması mümkündür. İqlim şərtləri və torpağının məhsuldar olması, kənd təsərrüfatı və kənd təsərrüfatı sənayesinə investisiya qoyuluşlarını əlverişli edir. Neft sektorundakı investisiyaların da təsiri ilə bank və maliyyə sektoru və digər xidmətlər sektorundakı investisiyalar da daha cazibədar hala gəlmişdir. Turizm və qida sənayesi kimi yeni sahələrə də sərmayə qoymaq səmərəli hesab edilir.

3.2 ÜTT ilə əməkdaşlığın Azərbaycanın xarici ticarətində rolu.

Azərbaycanın müstəqillik dövründə dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olma müddətində istər beynəlxalq təşkilatlar, istərsə də regional birliklərlə əlaqələrində əhəmiyyətli inkişaf yaşandığı deyilə bilər. Lakin qloballaşmanın gedərək artdığı, dünya ölkələri arasında bir tərəfdən istehsal faktorları və ticarət əlaqələrində mövcud maneələrin ortadan qalxdığı, digər tərəfdən müəyyən ölkələrin iqtisadi birlikdən siyasi birliyə keçmə cəhdində olduğu bir dövrdə Azərbaycanın bu çərçivədəki fəaliyyətlərini genişləndirməsinin əhəmiyyəti getdikcə artmaqdadır. Bu baxımdan aşağıda Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olma yolunda Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) ilə olan əlaqələri təhlil edək.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) - beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması və üzv ölkələr arasında ticarət tənzimlənməsini həyata keçirmək beləcə iqtisadi inkişafın artırılması və insanların həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə 1 yanvar 1995-ci ildə yaradılmış beynəlxalq təşkilatdır.

Təşkilat ticarətin sərbəstləşməsi üçün çoxtərəfli müzakirələr və konfranslar təşkil edir, beynəlxalq ticarət müqavilələrinin icrası və yeni müqavilələrin bağlanmasına nəzarət edir. Hazırda dünyanın 164 ölkəsi ÜTT-nin üzvüdür. Azərbaycan ÜTT üzvlüyünə namizəd 21 ölkədən biridir.

Azərbaycan, Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı məlumatlarına görə, sürətli bir şəkildə qlobal dünya iqtisadiyyatı içində öz yerini tutmuşdur. Bu müddətdə, ölkə bir çox MDB (Müstəqil Dövlətlər Birliyi) ölkələrini geridə qoymuşdur. Ölkə, son zamanlarda sərvətlərini ən çox gəlir gətirəcək şəkildə istifadə etmə səylərini artırmaqdadır. Lakin bu müddətdə II Dünya Müharibəsi sonrası yaradılmış üç əsas beynəlxalq təşkilatlarından biri olan Ümumdünya

Ticarət Təşkilatına (ÜTT) üzv olmaması böyük bir çatışmazlıq olaraq qiymətləndirilməkdədir. Lakin Azərbaycanın həmin təşkilata üzvlük prosesi davam etməkdədir.

Azərbaycan 1997-ci ildən ÜTT-də müşahidəçi statusu ilə təmsil olunur hədəf isə tam hüquqlu üzv olmaqdır. 1999-cu ildə xarici ticarət rejimi haqqında Memorandum təqdim olunmuş, üzvlüklə əlaqədar yaradılan komissiya 2002-ci ildə yığıncaqlara başlamışdır. ÜTT ilə Azərbaycan arasında razılaşma təmin edilə bilməyən müəyyən mövzular olmaqla birlikdə son illərdə ölkənin təşkilata üzvlüyündə son mərhələyə gəldiyi bildirilir. Azərbaycan Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlük prosesində bir çox problemlərlə qarşılaşmışdır. Ən əhəmiyyətli problemlərdən biri Ümumdünya Ticarət Təşkilatının Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatı şəraitinin etibarlı olmadığını iddia etməsi olmuşdur. Digər tərəfdən təşkilata üzvlük prosesində müəyyən maneələr vardır ki, bunlar da texniki problemlər, texnoloji tarazlığın olmaması, qanunların uyğunlaşdırılması, keyfiyyət standartları və digər maneələr olaraq ifadə edilməkdədir.

İqtisadi inteqrasiya proseslərindən kənar qalmaq istəməyən ölkəmiz Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmaqla qlobal iqtisadi sistemə daha çox inteqrasiya olmaq istəyir. Tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycanın ÜTT-na üzv olması ölkə daxili rəqabəti gücləndirəcək, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanı gücləndirəcək, ixrac potensialının artmasına şərait yaradacaq, iqtisadiyyatın davamlı inkişafına təkan verəcək. ÜTT-na üzvlük iqtisadi sistemin və qanunvericiliyin dünya standartlarına uyğunlaşdırılmasını sürətləndirəcək.

ÜTT-na üzvlüklə bağlı ekspertlərin müxtəlif qiymətləndirmələri var və bu yanaşmalara diqqət yetirilməsi məqsədə uyğundur.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmanın mümkün nəticələri və onların ayrı-ayrı sahələrin strukturuna təsirlərinə baxaq.

Ölkəmizin ÜTT-na üzv olmasının ixraca əhəmiyyətli təsir edəcəyi gözlənilmir. Çünki ixracatın əsas hissəsi karbohidrogen resurslarından ibarətdir

və bu sahədə hər hansı ciddi məhdudiyyətlər olmur, qeyri-neft sektoruna isə ÜTT-nın güzəşt tətbiq etməsi gözlənilmir.

Yeyinti, tikinti, mebel, kimya maşınqayırma, metallurgiya, aqrar sferada isə problemlər yaranma ehtimalı çoxdur.

Digər tərəfdən ÜTT-na üzvlük yüksək texnologiyalı sənaye sahələrinin inkişafına təkan verə bilər. Təcrübə göstərir ki, ÜTT-na üzvlük kifayət qədər elmi potensialı olmayan ölkələrə yüksək texnologiya tutumlu məmullatlar bazarında səmərəli fəaliyyət göstərməyə imkan yaratmışdır.

Müxtəlif tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, ÜTT-na üzv olma zamanı ən çox problemlə üzləşən sahə kənd təsərrüfatıdır. Səbəb isə bu sahəyə dövlət dəstəyinin ÜTT tərəfindən məhdudlaşdırılmasıdır. Respublikamızda aqrar sektorun inkişafını sürətləndirmək üçün kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının torpaq vergisi istisna olmaqla digər vergilərdən azad edilməsi ÜTT qaydalarına əsasən yerli istehsalçılarla xarici ticarət iştirakçıları arasında ayrışdırıcılıq yaradır. Bu istiqamətdə aparılan danışıqlarda nəticə əldə olunmamışdır. Güzəştlərin ləğv edilməsi isə aqrar sektorun vəziyyətini ağırlaşdırma bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, aqrar sektor strateji xarakter daşıyır və əhalinin çox hissəsi kənd yerlərində məskunlaşmışdır. Respublikamızda aqrar sahədə potensial imkanlar mövcuddur, anlaşma əldə olunarsa dünya bazarına səmərəli çıxış əldə edilə bilər.

Azərbaycanda aqrar sahəyə verilən subsidiyaların həcmi dünya təcrübəsinə görə heç də çox deyil. ÜTT subsidiya və ya tariflərin tətbiqini tamamilə qadağan etmir, yalnız razılaşdırılmış normalar həddini aşmamağı tələb edə bilər. Bu səbəbdən də danışıqlar zamanı kənd təsərrüfatı sahəsində “inkişaf etməkdə olan ölkə” statusu əldə edilməlidir. Bu status istehsal həcmiminin 10% həcmində subsidiya ayırmaq imkanı verəcəkdir.

Başqa sahələrdə də eyni gözləntilər mövcuddur. Mebel sənayesi, kimya sənayesi sahələrində idxal tarifləri böyük önəm kəsb edir və bu sahədə

razılaşmalar əldə edilməzsə rəqabətin güclənməsi ilə mövcud müəssisələrin fəaliyyətinə çətinliklər yarana bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün sahələrdə mənfi istiqamətli dəyişikliklər müşayət olunmur. Məsələn, nəqliyyat sahəsində mənfi təsir gözlənilmir. Çünki bu sahədə onsuz da çox ciddi rəqabət var. Bundan başqa ÜTT-na üzvlük ölkəmizdən keçən tranzit yüklərinin axınının artmasına şərait yarada bilər.

ÜTT-na üzv olma şərtlərindən biri maliyyə və bank xidmətləri bazarının liberallaşdırılmasıdır. Azərbaycanda bank sektoru xarici kapital üçün əhəmiyyətli dərəcədə açıqdır, və hər hansı məhdudiyət yoxdur. İstisna kimi yalnız xarici bankların birbaşa filiallarının açılmasına qoyulan qadağanı göstərmək olar. ÜTT-na üzv olmaq ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların artımı, bank və xidmət sektorunun genişlənməsi və dəyərinin ucuzlaşması üçün şərait yaradacaqdır. Bank sektorunda yaranacaq rəqabət mühütu bank idarəetməsini təkmilləşdirəcək, şəffaflığı artıracaqdır. Eyni zamanda yerli bankların xarici rəqabətə uduzmaq ehtimalını da nəzərə almaq lazımdır. Xarici bankların böyük təcrübə və imkanlara malik olması onlara yerli bankları sıxışdırıb çıxarmaq və faiz siyasətini diktə etmək imkanı verəcəkdir.

ÜTT qaydalarına görə üzvlüyə qəbul edildikdən sonra bank sektorunu inkişaf etdirmək üçün ölkəyə müəyyən vaxt verilir. Bu müddətdə investisiya mühitini inkişaf etdirmək, bank sektoruna inamı yüksəltmək və bank sektorunun inkişafı üçün keçid dövrünü müəyyən etmək vacibdir.

Azərbaycanda sığorta sahəsində xarici şirkətlər fəaliyyət göstərmir, çünki qanunla yalnız xarici investisiyalı birgə müəssisələrin fəaliyyətinə icazə verilir. Bəzi sahələrdə dövlət proteksionist siyasət tədbirləri həyata keçirir. Sığorta sektoru yeni fəaliyyət sahəsi hesab edilir və bu sahənin tam liberallaşdırılması rəqabətə davamlılıq baxımından məqsədə uyğun hesab edilmir. Hazırkı şəraitdə sığorta sektorunun qismən liberallaşdırılması və hissəvi proteksionist siyasətin həyata keçirilməsi məqsədə uyğundur.

Respublikamızda tətbiq edilən gömrük tariflərinin 15% -lik dərəcəsi dünyanın bir çox ölkəsi ilə müqayisədə aşağı hesab olunur. Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, ÜTT-na üzvlük tariflərinin tamamilə aşağı salınmasını tələb etmir. ÜTT qaydaları proteksionizmi tamamilə qadağan etmir, müəyyən qayda və hüquqi normalar çərçivəsində kəmiyyət məhdudiyyətləri və lisenziyaların tətbiqinə, müəyyən sahələrdə subsidiyalardan istifadə edilməsinə icazə verir. ÜTT üzvlükdən sonra müvəqqəti müdafiə tədbirlərinin həyata keçirilməsinə maneə yaratmır. Dövlət bu zaman kəsiyində zəif və ixrac potensialı sahələri müəyyənləşdirməli, bu sahələri qorumaq məqsədilə gömrük rüsumları, subsidiya və digər tənzimləmə vasitələrindən istifadə etməlidir.

Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması zəruri hesab olunur və bu prosesin sürətləndirilməsi əhəmiyyətli hesab edilir. ÜTT xarici ticarəti liberallaşdırmaq məqsədilə, tarif və qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılmasını tələb edir. Respublikamızda liberal xarici ticarət rejimi mövcuddur. Azərbaycanın xarici ticarət rejiminin daha da liberallaşdırılması ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına təkan verəcəkdir. Bu baxımdan ölkədə xidmət sahələri liberallaşdırılmalı, strateji sənaye məhsulları, kənd təsərrüfatı məhsulları həmçinin yeni yaranan sahələrin qorunması məqsədilə proteksionist siyasət də yeridilməlidir.

ÜTT-yə üzvlük Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya imkanlarını artırır, beynəlxalq aləmdə nüfuzunu artırır, xarici ticarəti liberallaşdırır, müasir istehsal və idarəetmə texnologiyalarının ölkəyə cəlbini sürətləndirir, ölkəyə investisiya axınını gücləndirə bilər.

ÜTT-yə üzvlük nəticəsində ölkəmiz dünya ticarətində daha geniş şəkildə iştirak imkanı qazanacaq, digər ölkələrlə ticarətdə hüquqi müdafiə ilə təmin olunacaq, üzv ölkələrin bir-birlərinə verdikləri güzəştlərdən faydalanmaq imkanı əldə edəcək.

ÜTT-na əlverişli şərtlərlə üzvlük milli istehsalın və ixracın inkişafına müsbət təsir edə bilər. Azərbaycan ÜTT-na üzvlükdən maksimum faydalanmaq üçün öz iqtisadi problemlərini qabartmalı maksimum güzəştlər əldə etməlidir.

Dünya Ticarət Təşkilatına qəbul olmanın itkilərdən daha çox qazanclar gətirməsi, əlaqədar ölkənin iqtisadi quruluşu və inkişaf səviyyəsinə bağlıdır. Bu səbəbdən Azərbaycanın da mövcud şərtləri üzvlük mərhələsinə hazır olmalıdır.

Unutmamaq lazımdır ki, ÜTT-na üzvlük məqsəd deyil vasitə olmalıdır. Üzvlük vasitəsilə, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya, xarici ticarətin liberallaşması, maneələrin qaldırılması, tariflərin azaldılması, şəffaflığın artırılması, patent tətbiqlərinin reallaşdırılması, qanunların beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına çalışılacaqdır. Bu nəticələrə ən uyğun zaman və şərtlərdə çata bilmək üçün, Azərbaycanın mövcud şərtləri çox istiqamətli olaraq qiymətləndirməsi lazımdır.

Azərbaycanın ÜTT-na üzvlüyü:

- investisiya miqdarının artırılması
- daha rəqabətə dayanıqlı bir iqtisadiyyata zəmin yaratması
- sərvətlərin daha ciddi və faydalı istifadəsi
- beynəlxalq səviyyədə reallaşan yeniliklərin daha əl çatan olması
- ölkə rifahının artması
- Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı baxımından önəmlidir.

Azərbaycanlı iş adamları qlobal səviyyədə yeni bazarlara çıxış əldə etməlidirlər. Bu bazarlara giriş isə ÜTT-na üzvlük sahəsində qəbul ediləcək qlobal ticarətin qanunlarına əsaslanır. Azərbaycanın ÜTT-na üzv olmadan iqtisadiyyatında yeni və əhatəli bir böyümənin olması çox çətin və ən azından vaxt itgisinə səbəb olacaq.

Azərbaycanın ÜTT üzvü olması və qlobal ticarət sisteminin bir parçası olmaq məqsədilə əldə ediləcək müsbət nəticələrdən faydalanmaq üçün:

- ÜTT üzvlük müzakirələrini uğurla sonlandırmalı;

-ÜTT qanunları ilə uyğunlaşdırılan sektor islahatlarını həyata keçirməlidir.

Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlüyü həm istehsalçı, həm də istehlakçı nöqtəyi nəzərdən əhəmiyyətlidir.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlüyün Azərbaycan ixracatçısı üçün nə kimi üstünlüklər gətirəcəyi əhəmiyyətlidir. Bu mövzuda daha ətraflı araşdırma aparaq: ÜTT vasitəçiliyi ilə ticarət anlaşılmazlıqları ədalətli qaydada həll edilir. Bununla yanaşı, istehsalçılar ÜTT-na üzv olan bütün dövlətlərin bazarlarına girmə imkanına sahib olurlar. Çoxtərəfli ticarət danışıqlarında tam və bərabər hüquqlu üzv ölkə olaraq dünya ticarət siyasətinə təsir etmə imkanı əldə edirlər.

İstehlakçılara olacaq müsbət təsirlər isə: idxal vergi dərəcələrinin azaldılması nəticəsində milli bazarda rəqabət qabiliyyəti artacaq; tariflərin aşağı düşməsi xammal və istehsalda istifadə edilən digər məhsullarının ucuzlaşmasına səbəb olacaq ki, bunun nəticəsində məhsulun qiyməti aşağı düşəcək, istehlakçıların xərcləri azalacaq.

Bütünlükdə cəmiyyətin qazancları daha çoxdur. Bunlar:

Milli qaydaların beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılması və bu sahədə ÜTT standartlarının tətbiq olunması vasitəsilə iqtisadi inkişaf və daxili bazar islahatları sürətlənir.

Xarici ticarət fəaliyyətinin tənzimlənməsində dövlətin rolu azalır, bu isə xarici ticarət və investisiya əməkdaşlığının önünü açır.

Ölkəyə olan güvən artır, onun sərmayə və kredit riskini azalır.

ÜTT üzvü olan bütün ölkələrin sərhədlərində tranzit hüququ əldə etmiş olur.

Xarici ticarət prosedurlarının sadələşdirilməsi, idxal və ixrac əməliyyatları sisteminin şəffaflaşdırılması, süni bürokratik maneələrin aradan qaldırılması nəticəsində qanunsuz iqtisadi əməliyyatlar və korrupsiya azalır.

Təbiidir ki, Azərbaycanın ÜTT vasitəsilə dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya yolundakı irəliləməsi ilə birlikdə itkilərdə mümkündür. Bu mənfə xüsusiyyətləri aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər:

- Milli bazarda rəqabətin artması nəticəsində, rəqabət qabiliyyəti olmayan malların istehsalı dayanacaq və rəqabət gücü olmayan xidmət sektorunda çətinliklər yaşanacaq.

-Dövlət büdcəsində gömrük rüsum və vergilərinin payı azalacaq. Bu səbəbdən də, qısa müddətdə bəzəndə orta müddətdə iqtisadi sıxıntı və büdcə kəsirinin artması halları ola bilər.

-Dövlət tərəfindən müəyyən sahələrə verilən subsidiyalar mərhələli olaraq azaldılır və bu sahələrdə adaptasiya müddətində çətinliklər yaranır.

Azərbaycanın ÜTT-na üzvlüyü Azərbaycan iqtisadiyyatının dünyaya inteqrasiyasını sürətləndirəcək, gömrük rüsumlarını dünya normaları ilə eyni səviyyəyə çatdıracaqdır. Qısa həтта bəlkə də uzun müddətdə gömrük rüsumlarının miqdarlarındakı azalmalar səbəbindən büdcə çətinlikləri yaşanacaqdır. Lakin uzun müddətdə standartların yüksəlməsi ilə bu çətinlik ortadan qalxacaq və müsbət təsirlər ortaya çıxacaq.

ÜTT üzvlüyünün Azərbaycana yaradacağı imkanlar, usta bir siyasi liderliklə bərabər Azərbaycanın dövlət qurumları və özəl sektorunun da fəaliyyətinə bağlıdır. Bu səbəbdən Azərbaycan ÜTT üzvlüyü ilə bağlı yenilikləri davam etdirməli və bu üzvlüyün yaradacağı imkanları ən yaxşı şəkildə istifadə etmə iradəsini göstərməlidir.

Azərbaycan iqtisadiyyatı Cənubi Qafqazda ən iri iqtisadi gücdür. Buna baxmayaraq, ÜTT-yə daxilolma yolunda Respublikamız region ölkələrindən geri qalır.

Əhatəli bir islahat siyasətinin hazırlanması və islahata bağlı olacaq sektorların daha açıq və rəqabətli bazar mühitinin tələblərini həyata keçirə bilməsi üçün bu sektorların rəqabətə hazırlanması vacibdir. Üzvlük

strategiyasının yaradılması və tətbiq olunmasında ölkədəki əlqədar tərəflərin fəal iştirakı təşviq edilməlidir.

Bu çərçivədə strategiya aşağıdakı mövzuları əhatə etməlidir:

- ÜTT-nin əhəmiyyətli bildiyi islahatların qısa bir zamanda həyata keçirilməsi
- İqtisadi siyasətin ÜTT-nin əsas prinsiplərinə uyğunlaşdırılmanın təməl prinsip olaraq təyin olunması
- ÜTT iqtisadi siyasətinin mənimsənilməsi
- Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət gücünün və özəl sektorun mənfəətinin artırılmasının əsas məqsəd olaraq seçilməsi
- İqtisadiyyatda müqayisəli üstünlüklərə əsaslanan bir anlayışın işlənməsi və s.

ÜTT-yə üzvlük xarici bazarlara çıxmaq üçün geniş imkanlar yaradır, lakin əgər milli istehsalat kifayətedici səviyyədə deyilsə, bu zaman ölkəyə potensial təhlükələr daxil ola bilər: xarici rəqiblər inkişafda olan sahələrin imkanlarını sıxışdırmağa və yenilərin yaranmasını ləngidə bilər. Eyni zamanda, idxal mallarının axını ölkəyə bir çox yeni sahibkarlıq ideyalarını gətirəcək və yeni yerli əmtəə və xidmətlərin yaranmasına şərait yaradacaq.

Bu strategiyanın reallaşdırılması üçün aşağıdakı tövsiyələr əhəmiyyətli ola bilər:

1. Strategiya milli iqtisadi mənafeləri dəqiq müəyyənləşdirməli və onlara müvafiq olaraq "işləməlidir".

2. Dövlət ÜTT prinsiplərini pozmayaraq, yerli istehsalçıları və sahibkarları dəstəkləməli, milli bazarları, ehtiyac olduqda qorumalı, həmçinin, beynəlxalq ticarət üçün açmalıdır.

3. İqtisadiyyat hərtərəfli inkişaf etdirilməli və yeni rəqabət üstünlükləri yaradılmalıdır.

4. Dövlət xarici ticarət məsələləri və ÜTT ilə məşğul olan beynəlxalq səviyyəli ekspertlər dəvət etməli, yerli kadrlara təlimlər keçirməlidir.

5. ÜTT-üzv olduqda, Respublikanın yeni situasiyaya uyğunlaşması üçün keçid dövrü mümkün qədər uzun olmalıdır.

6. ÜTT-yə daxilolma zamanı inkişaf etməkdə olan ölkə statusu daha optimal hesab edilir.

7.Dövlət və milli iqtisadiyyat üçün strateji əhəmiyyətə malik olan əmtəələrə daha yüksək tariflərin tətbiqi məqsədəuyğun hesab olunur.

8. Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olan və daxil olma mərhələsində olan ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməlidir.

9. Proteksionizmin həm tarif həm də qeyri-tarif formalarından istifadə daha məqsədəuyğundur.

10. ÜTT-nin özünün inkişafının aktual tendensiyalardan xəbərdar olmaq üçün onların izlənilməsi zəruridir.

3.3 Azərbaycanın xarici ticarət siyasətində regional inteqrasiyanın rolu.

Ölkələrin regional inteqrasiya birliklərində iştirakı onların beynəlxalq aləmdə layiqli yer tutmasına, əlverişli xarici ticarət siyasətinin həyata keçirilməsinə zəmin yaradır.

Ölkələr dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olmaqla istehsal imkanlarını, istehsalda məhsuldarlığı və bunun nəticəsində fərdlərin həyat keyfiyyətini və rifah səviyyəsini yüksəltməyi hədəfləməkdədirlər. Qloballaşma prosesində son dövrlərdə inteqrasiyanın yeni bir şəkli “Regional inteqrasiya” tez-tez müzakirə mövzusu olmaqdadır. Bir qisim mütəxəssislər “Regional inteqrasiya” üzrə fəaliyyətləri anti qloballaşma meyli olaraq qiymətləndirərkən, digər qisim mütəfəkkirlər isə regional inteqrasiyanı qloballaşmanın bir hissəsi olaraq qiymətləndirirlər.

Azərbaycanın regional inteqrasiya çərçivəsində üzvü olduğu regional təşkilatlar əməkdaşlıq təməlinə söykənən quruluşlardır. Haqqında danışılan təşkilatlar Müstəqil Dövlətlər Birliyi, Qara Dəniz İqtisadi əməkdaşlıq, İqtisadi əməkdaşlıq Təşkilatı və Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Təşkilatı: GUAM-dır.

MDB təsisçiləri, üzv dövlətlər arasında iqtisadi, sosial, maliyyə, mədəni və hərbi sahələrdə əməkdaşlığı inkişaf etdirmək məqsədi ilə birlik ətrafında toplanmışlar. Daha sonra üzvlər arasında çox sahəni əhatə edən çox sayda müqavilə imzalanmışdır. Ancaq imzalanan 3000-ə yaxın razılaşmadan yalnız 10%-i tətbiq edilə bilmişdir. MDB müdafiə, xarici siyasət və iqtisadiyyat sahələrində əməkdaşlıq ehtiva edən bir təşkilatdır. Təşkilat təxminən 240 milyonluq əhalisi ilə dünyanın ən böyük bazarları arasında iştirak etməkdədir.

MDB fəaliyyətdə olduğu dövrdə təsirli bir təşkilat ola bilməmişdir. Təşkilat üzvlər arasında ortaq mənafeələr baxımından təsirli bir iş görməmiş, yığıncaqları daha çox formal bir xüsusiyyət daşımış, imzalanan müqavilələrin çox azı tətbiq edilə bilmişdir.

Birliyin Azərbaycana iqtisadi təsirləri də gedərək azalır. Məsələn, Azərbaycanın xarici ticarət göstəricilərindən müstəqilliyin ilk illərində MDB ölkələrinin payının 80% ətrafından, son illərdə (2016) 14%-ə enməsi ölkənin gedərək xarici ticarətdə MDB məkanından uzaqlaşmaqda olduğunu açıq bir göstəricisidir. Bu və digər səbəblər səbəbindən son zamanlarda MDB nin fəaliyyətini tamamilə itirdiyi və qurumun dağılma müddətinə girdiyinə dair fikirlər səsləndirilməkdədir. Məsələn, Türkmənistan 2005-ci il tarixində Gürcüstan isə 2006-cı ildə birlikdən çıxmışdır.. Lakin zənnimizcə, təşkilatda Rusiya Federasiyasının təsirli gücü digər üzvlərin təşkilatdan çəkilməsinə dair qərarlı qalmalarına təsir edir.

Azərbaycan 1991-ci ildə müstəqilliyini elan etməsinin ardınca xarici ticarətdə SSRİ ölkələri xaricindəki yeni bazarlara yönəlmişdir. Ancaq müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanın keçmiş iqtisadi bölgəyə asılılığı davam etmişdir. Ölkə iqtisadiyyatının Rusiyadan asılılığı, müstəqil iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsinə və milli iqtisadiyyatın qurulmasına süni əngəllər yaradırdı. MDB-nin, ticarətdəki payı 1998-ci ildə 27.7%, 1999-cü ildə bu dəyər % 22.6 olaraq reallaşmışdır. 2000-ci ildə MDB-nin Azərbaycanın xarici ticarət əməliyyatları içərisində bu nisbət bir az daha geriləyərək 20.9% olmuşdur. Bu səbəbdən 1991-1993-cü illərdə xarici ticarətinin 80-85% kimi bir nisbətini MDB ölkələri ilə edən Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələri 1994-cü ildən etibarən köklü bir şəkildə dəyişmə göstərməsi nəticəsində MDB ölkələri ilə olan xarici ticarət həcmi davamlı olaraq azalmağa başlamışdır. Azərbaycanın ixracatında MDB ölkələrinin payı 1991-ci ildə 94% ikən, bu nisbət 1999-cü ildə 22.7% , 2000-ci ildə 13.5% olaraq reallaşmışdır. 2016-cı ildə isə MDB ölkələri ilə ixrac həcmi 7.26% olmuşdur. MDB ölkələrinin Azərbaycanın

İdxalındakı payı isə 1991-ci ildə 80%, 1999-cu ildə 31.4%, 2000-ci ildə 32% və 2016-cı ildə 25.34% olmuşdur. 2016-cı ildə MDB ölkələri ilə xarici ticarət dövriyyəsi 2825339.68 min dollar olaraq reallaşmışdır. Bu məbləğin 2 161 727.69 min dolları idxalın, 663 611.99 min dolları isə ixracın payına düşmüşdür.

Cədvəl 5. 2015-2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsində MDB dövlətlərinin payı (min. ABŞ dolları)

	Dövriyyə		İdxal		İxrac	
	2015	2016	2015	2016	2015	2016
Belarus	93674,6	124538	83 630.49	76 302.44	10044.08	48 235.50
Qazağıstan	116883,4	124391,3	98 925.59	98 117.08	17 957.86	26 274.20
Qırğızıstan	8 165,2	6725,1	1 604.18	1 087.37	6 560.97	5 637.75
Moldova	4 007,8	4462,5	3 559.54	3 963.63	448.26	498.83
Özbəkistan	17 041,4	15365,95	6 168.73	11 947.17	10 872.76	3 418.78
Rusiya	1854672,1	2051082,51	1437937.23	1641809.23	417755.07	409273.28
Tacikistan	6 443,8	12320,6	0.00	238.52	6 443.81	12 082.05
Türkmənistan	52 433,9	152275,95	19 619.01	38 488.85	32 814.87	113787.10
Ukrayna	333 128,4	334177,9	309 652.51	289 773.40	23 476.49	44 404.50

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi.

Yuxarıda da ifadə edildiyi kimi xarici ticarətin strukturunda da dəyişiklik olmuş, Azərbaycanın MDB ölkələrinə qarşı ixracat asılılığı azalarkən xüsusilə Avropa Birliyi ölkələrinə istiqamətli ixracatında əhəmiyyətli artımlar qeydə alınmışdır.

Qaradəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının məqsədi üzv ölkələrin potensialından, coğrafi yaxınlıqlardan, iqtisadiyyatların bir birini tamamlayıcı xüsusiyyətlərindən faydalanaraq ölkələrarası ikitərəfli və çoxtərəfli iqtisadi, texniki və ictimai əlaqələrin inkişaf etdirilməsi və bölgənin bir sülh, sabitlik və

rifah bölgəsi olmasına nail olmaq şəklində təyin olunmuşdur. Təşkilatın fəaliyyətinin əsas hədəflərindən biri də bölgənin əhəmiyyətli limanlarını, quru yolu və dəmir yollarını birləşdirən Qara Dəniz Ətrafı nəqliyyat dəhlizinin yaradılmasıdır. Son illərdə imzalanan Qars-Ahalkalaki-Tiflis-Bakı dəmir yolu layihəsi bu çərçivədə həyata keçirilir. Həyata keçirilən Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru xətti və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri layihələri isə təşkilat üzvləri baxımından əhəmiyyətli cəhdlər olaraq qiymətləndirilməkdədir. Azərbaycanın təşkilata üzv olmasındakı məqsədləri bu şəkildə sıralanır:

- QDİƏT-in əhatə etdiyi bölgədə ölkənin rolunu gücləndirmək;
- Avropaya inteqrasiya olma siyasətini reallaşdırmaq;
- Qaradəniz bölgəsindən nəql ediləcək neft üçün qərb yönümlü neft strategiyalarının davamlılığını təmin etmək;
- Bölgənin əhəmiyyətli dövlətləri ilə əməkdaşlıq mexanizmini inkişaf etdirmək.

Qaradəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının beynəlxalq platformada əhəmiyyətli bir regional təşkilat ola bilməsi üçün, müəyyən məqsədlər çərçivəsində, daha irəli iqtisadi inteqrasiya mərhələlərinə keçilməsi lazımdır. Bu da üzv ölkələr arasında sərbəst ticarət əlaqələrinin yaradılması, üzv ölkələr arasındakı mövcud köklü anlaşmazlıqların həll edilməsi ilə təmin edilə bilər.

İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı üzv ölkələr arasında ticarət, nəqliyyat, rabitə və enerji sektorlarının inkişaf etdirilməsinə önəm verir. Təşkilat, nəqliyyat və rabitə sahəsinə verdiyi prioritet kontekstində, xüsusilə dənizə çıxışı olmayan təşkilat üzvlərinin ehtiyaclarına cavab verəcək, beynəlxalq limanlara və bazarlara çıxmalarını mümkün edəcək şəkildə bölgənin infrastrukturunu inkişaf etdirməyi, əskiklərini tamamlamağı, həmçinin rabitə şəbəkəsini günümüzün ehtiyaclarını qarşılıyacaq şəkildə inkişaf etdirib yaymağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. Digər tərəfdən bölgənin zəngin enerji resurslarının məqsədli bir şəkildə istifadə edilməsi və beynəlxalq bazarlara çatdırılması İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı üçün əhəmiyyət daşımaqdadır. Təşkilatın həmin hədəflər

istiqamətində müəyyən addımlar atdığı görünür. Qloballaşmanın xüsusilə İnkişaf Etməkdə olan Ölkələr üzərində təsirli olduğu indiki vaxtda, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı qloballaşmanın mənfi təsirlərinin azaldılmasına çalışdığını da ifadə etmək lazımdır.

Bununla yanaşı İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı fəaliyyətindəki nöqsanlar baxımından eyni zamanda tənqid olunmaqdadır. Tənqidlər xüsusilə Təşkilatın fəaliyyətlərinin təsirli olmaması və həyata keçirilən iqtisadi əməkdaşlıq fəaliyyətlərindən əldə edilən nəticələrin gözləntilərin gerisində qalması istiqamətindədir. Bu baxımdan, bölgədəki iqtisadi və siyasi şərtlər nəzərə alınaraq, müəyyən bir iqtisadi əməkdaşlıq strategiyası çərçivəsində həqiqi hədəflərin və bu hədəflərə çatmaq üçün uyğun vasitə və imkanların təyin olunmamış olması İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının əsas nöqsanı olaraq önə çıxmaqdadır. Digər tərəfdən müəyyən layihələrin uzun müddət təşkilatın gündəmini işğal etməsinə baxmayaraq ümumiyyətlə nəticə alınmaması da ifadə edilən tənqidlər arasında iştirak etməkdədir. İqtisadi quruluş və xarici ticarət rejimi tətbiqi baxımından üzv ölkələrin fərqli səviyyələrdə olması, əməkdaşlıqda anlayış birliyi və dialoqu çətinləşdirir. Layihələrin bir çoxunun ikili əsasda əməkdaşlığa istiqamətli olması, digər üzv ölkələrin marağını azaltmaqda və konkret inkişaf təmin edilməsini çətinləşdirməkdədir.

Azərbaycanın bu təşkilata 1992-ci ildən üzvdür. Azərbaycanın İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatıyla əsas əməkdaşlıq hədəfləri aşağıdakı kimidir.

- Ticarət və Sərmayə qoyuluşlarının artırılması;
- Tranzit sisteminin inkişaf etdirilməsi;
- Əkinçilik, Sənaye, Sağlamlıq və Turizm sektorunun inkişaf etdirilməsi;
- İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının digər üzvləri ilə əməkdaşlığın qurulması və inkişaf etdirilməsi.

Azərbaycan GUAM ölkələri ilə sıx ticarət əlaqələri içərisindədir. Belə ki, 2016-cı ildə Azərbaycan Respublikasının GUAM ölkələri ilə ümumi ticarətinin həcmi 733529.06 min dollar olaraq gerçəkləşmişdir.

GUAM-ın qurulma səbəbləri arasında, üzv ölkələrin MDB-nin fəaliyyətindən məmnun qalmamaları, öz aralarında əməkdaşlığı genişləndirmək istəyini göstərmək olar. Digər tərəfdən, Azərbaycan neftinin Gürcüstandan keçən boru xətti vasitəsilə, daha sonra isə Qara dəniz limanlarından tankerlərlə Ukraynaya və Moldovaya çatdırılmasının təmin edilməsi də əhəmiyyətli bir faktor olmuşdur. Bununla Azərbaycan neftinin Rusiya ərazisindən keçmədən həmin ölkələrdən Şərqi və Mərkəzi Avropa bazarlarına daşınmasının təmin edilməsi və Transqafqaz nəqliyyat yollarının genişləndirilməsi nəzərdə tutulub.

GUAM-ın məqsədləri arasında üzv ölkələrin siyasi, iqtisadi, strateji və mədəni sahələrdə əməkdaşlıq prosesinin inkişaf etdirilməsi, Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizi imkanlarının genişləndirilməsi, uzun müddətli layihələr reallaşdıraraq bölgədə əhəmiyyətli bir güc halına gəlinməsi əhəmiyyətli bir yer tutmaqdadır. Təşkilat üzvlərinin SSRİ daxilində keçmiş tarixi birlikləri, qarşı-qarşıya olduqları problemlərin bənzər olması, ümumi olaraq bu ölkələrin müstəqillikdən sonrakı dövrdə Rusiya tərəfindən birbaşa və ya dolaylı yollarla təzyiq altında olmaları bu ölkələrin daha sıx əməkdaşlıq etmələrinə təsirli olmuşdur.

GUAM-ın qurulmasında bir digər xarici faktor isə, üzv dövlətlərin Qərbi ilə inteqrasiya müddətinə qoşulma istəkləri şəklində qiymətləndirilməkdədir. Qərbi yönümlü inkişaf yolunu seçən həmin ölkələrin bunu bir yerdə daha sürətli reallaşdırma biləcəkləri fikrində olduqları ifadə edilməkdədir. Bu çərçivədə üzv ölkələrə ABŞ və NATO üzvü ölkələr aktiv bir şəkildə yardım göstərməkdədirlər. Son dövrlərdə bölgədə Təşkilatın fəaliyyəti gedərək artmaqda və üzv ölkələr arasındakı əlaqələr güclənməkdədir. ABŞ-ın Təşkilata dəstək verməsi isə GUAM-ın gələcəyi baxımından müsbət bir inkişaf olaraq qiymətləndirilməkdədir.

2016-cı ildə Azərbaycanın GUAM dövlətləri ilə ümumi ticarət dövriyyəsinin həcmi 733529.06 min ABŞ dolları, idxalın həcmi 345206.25 min ABŞ dolları, ixracın həcmi 388322.77 min ABŞ dolları təşkil etmişdir.

Cədvəl 6.

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsində GUAM dövlətlərinin payı (min. ABŞ dolları)						
	Dövriyyə		İdxal		İxrac	
	2015	2016	2015	2016	2015	2016
GUAM dövlətləri üzrə cəmi	901325.6	733529.06	381204.65	345206.25	520121.55	388322.77
Gürcüstan	564189.4	394888,66	67992.60	51469.22	496196.80	343419.44
Moldova	4 007,8	4462,5	3 559.54	3 963.63	448.26	498.83
Ukrayna	333 128,4	334177,9	309 652.51	289 773.40	23 476.49	44 404.50

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi

Təşkilatın əsas məqsədi üzv ölkələrin və eyni zamanda bütün müsəlman ölkələrin iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi və birgə əməkdaşlıqdır. Azərbaycanın İslam Konfransı təşkilatıyla əməkdaşlığı daha əvvəl olsa da yalnız 1991-ci ildə üzv olaraq qəbul edilmişdir.

Azərbaycan dünyada strateji, geoiqtisadi və geosiyasi vəziyyətinə görə əhəmiyyətli bir coğrafi mövqeyə sahibdir. Bu baxımdan Azərbaycan tarixən

dünyada böyük və güclü dövlətlərin diqqətini özünə çəkmiş, bölgədə təsirli ola bilmək üçün əhəmiyyətli mübarizələr aparmışdır. Son dövrlər dünyada müvəffəqiyyətli iqtisadi inteqrasiyaya nümunə olaraq göstərilən Aİ Azərbaycana xüsusi olaraq əhəmiyyət verməyə başlamışdır. Təməlləri 1991-ci ildə qoyulan Aİ-Azərbaycan münasibətləri, 1999-cü ildən bu yana qüvvədə olan Aİ-Azərbaycan Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Razılaşmasına əsaslanır. Bu razılaşma siyasi dialoq, ticarət, investisiya, iqtisadi məsələlər, qanunvericilik və mədəniyyət kimi çox geniş əməkdaşlıq sahələrinə zəmin yaratmışdır. Həmin tarixdən bu yana Avropa İttifaqı, Azərbaycanla əməkdaşlığın əhatəsini mərhələli olaraq genişləndirmişdir. 1992-ci ildən başlayaraq Avropa İttifaqı Azərbaycana təxminən 400 milyon avro məbləğində yardım etmişdir. Digər tərəfdən Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan əlaqələrində önə çıxan 3 layihə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bunlar: TACİS, TRASEKA və INOGATE layihələridir.

TACİS: Bu layihədə hüquqi, təşkilati, inzibati və iqtisadi islahatların həyata keçirilməsinə istiqamətli texniki kömək nəzərdə tutulur.

Ümumi olaraq, Avropa İttifaqı (Aİ) TACİS proqramı ilə Avropadan Azərbaycana yeni texnologiya transferini reallaşdıran layihələri maliyyələşdirmək; sərbəst bazar iqtisadiyyatı və demokratik cəmiyyət quruluşunun meydana gəlməsini dəstəkləmək; təhsil proqramları təşkil etmək; enerji sektorunda ortaya çıxan ətraf mühitin çirklənməsinin və ümumi ekoloji problemlərin həlli və Azərbaycanın əhəmiyyətli sənaye bölgələrinə enerjinin paylaşım üsulları köməklik etmək; Xəzər bölgəsi və Orta Asiyadan Avropa bazarlarına enerji resurslarının çatdırılması ilə əlaqədar alternativ yolların müəyyən edilməsinə köməkçi olmaqdadır. Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa İttifaqının Azərbaycana göstərdiyi texniki və digər yardımların böyük əksəriyyəti TACİS proqramı ilə həyata keçirilmişdir.

TRASEKA: Layihənin əsas məqsədi tarixi “Böyük İpək Yolunun” yenidən inşa edilməsi Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin xidmətə açılmasının təmin edilməsidir. Layihənin iştirakçı dövlətlərə çox əhəmiyyətli

təsirləri var. Siyasi, ictimai, strateji faydalarla yanaşı, iqtisadi olaraq haqqında danışılan İpək Yolunun inşası Avropa-Asiya nəqliyyat yolunun əhəmiyyətli ölçüdə qısalmasına, buna bağlı olaraq nəqliyyat xərclərinin azalmasına, malların nəqliyyat müddətlərinin qısalmasına səbəb olmaqla iştirakçı ölkələr arasında ticari əlaqələrin artmasına səbəb ola biləcək. Avropa Birliyi mütəxəssislərinin fikirlərinə görə 'İpək Yolunun yenidən inşası yüklərin 2 dəfə tez və 30% daha ucuz daşına bilməsinə imkan yaradacaq.

INOGATE: Avropa İttifaqının tətbiq etdiyi digər layihə, Neft və Təbii Qazın Avropa çatdırılması Layihəsi (Interstate Oil and Gas Transport to Europe-INOGATE) texniki yardım çərçivəsində regional proqram olaraq həyata keçirilir. Layihənin hədəfləri arasında regional təbii qaz, neft və neft məhsullarının nəqliyyat sistemlərinin yenidən qurulması, inkişaf etdirilməsi və Avropa bazarlarına enerji resurslarının çatdırılması üçün alternativ yolların müəyyən edilməsi yer almaqdadır. Bu istiqamətdə həm qanunvericilik, həm də texniki mövzularda köməklik göstərmiş, Bakı-Supsa və Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru xəttlərini dəstəkləyici qərarlar alınmışdır. Son dövrlərdə Avropa Birliyi ölkələrinə təbii qaz və neft təmin edən nəqliyyat yollarının bəzi siyasi problemlərə səbəb olması və bu məzmununda AB-nin daha etibarlı yollarla enerji ehtiyacını qarşılama zəruriliyini ortaya çıxması INOGATE layihəsinin əhəmiyyətini daha da artırmışdır.

2004-cü ildən bu yana Azərbaycan, Avropa Qonşuluq Siyasəti (AQS)-nə ve qurulduğu 2009-cu ildən etibarən də Şərqi Təfdaşlığına daxil edilmişdir.

Şərqi Təfdaşlığı Avropa İttifaqı və Şərqi tərəfdaş ölkələri arasında əlaqələrin daha da genişləndirilməsini nəzərdə tutur.

AQS üzv ölkələr arasında iqtisadi və siyasi sahədə əməkdaşlıq, güzəştli ticarət əlaqələri, investisiya təşviqi, mədəniyyət, təhsil və ətraf mühit kimi sahələr üzrə yardımlar göstərilməsini nəzərdə tutur.

2016-cı ildə Azərbaycanın Avropa Birliyi ölkələri ilə xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 6173887,89 min ABŞ dolları, idxalın həcmi 2 222 254.04 min ABŞ dolları, ixracın həcmi 3 951 633.85 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Göstərilən müddətdə Avropa Birliyi ölkələri ilə xarici ticarət saldosu müsbət 1729379.81 min ABŞ dolları olmuşdur.

Cədvəl 7. 2016-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ölkələri üzrə xarici ticarəti (min ABŞ dolları)

	İxrac	2016-cı ilin ümumi ixracına nisbətən %-lə	İdxal	2016-cı ilin ümumi idxalına nisbətən %-lə
Aİ üzrə cəmi	3 951 633.85	43.22	2 222 254.04	26.04
Almaniya	610 831.40	6.68	399 192.01	4.68
Avstriya	112 651.87	1.23	63 069.54	0.74
Belçika	6 454.79	0.07	55 002.48	0.64
Bolqarıstan	386.29	0.00	39 423.41	0.46
Böyük Britaniya	57 239.63	0.63	495 215.31	5.80
Çexiya	214 366.15	2.34	101 942.92	1.19
Danimarka	106.94	0.00	22 207.50	0.26
Estoniya	660.67	0.01	2 424.11	0.03
Finlandiya	269.76	0.00	12 623.96	0.15
Fransa	493 644.17	5.40	150 410.87	1.76
Xorvatiya	233 539.09	2.55	51 182.53	0.60
İrlandiya	23 410.89	0.26	17 591.85	0.21
İspaniya	128 243.22	1.40	50 673.87	0.59

İsveç	340.75	0.00	67 886.12	0.80
İtaliya	1 559 979.53	17.06	332 186.15	3.89
Kıpr	1 113.79	0.01	583.65	0.01
Latviya	853.44	0.01	7 895.63	0.09
Litva	2 398.60	0.03	14 861.33	0.17
Lüksemburq	9 580.08	0.10	3 432.83	0.04
Macarıstan	910.96	0.01	40 149.45	0.47
Malta	106 276.76	1.16	112.81	0.00
Niderland	38 295.90	0.42	75 635.12	0.89
Polşa	4 821.26	0.05	70 162.68	0.82
Portuqaliya	257 147.32	2.81	10 989.95	0.13
Rumıniya	83 316.09	0.91	86 503.84	1.01
Slovakiya	130.80	0.00	21 479.96	0.25
Sloveniya	4 172.54	0.05	14 098.18	0.17
Yunanıstan	491.15	0.01	15 315.95	0.18

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi

Nəticə

Müasir dövrdə dünya təsərrüfat sistemində baş verən qlobal dəyişikliklər: beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi, qloballaşmanın sürətlənməsi, informasiya texnologiyalarının ön mövqeyə çıxması və s. xarici ticarəti hər bir ölkə üçün zəruri şərtə çevirmişdir. Dünya təsərrüfat sistemi inkişaf etdikcə beynəlxalq iqtisadi əlaqələr də genişlənməyə başlamış, beynəlxalq bazarlar yaranmış, xarici ticarət əlaqələri sürətlə inkişaf etmişdir. Yeni iqtisadi şəraitdə Azərbaycan dünya təsərrüfat sistemində daha sıx inteqrasiya olunmalı, xarici ticarət əlaqələrini, genişləndirməli, təkmilləşdirməli və səmərəliliyini yüksəltməlidir.

Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin həyata keçirilməsinin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə müasir ticarət nəzəriyyələri sistemli şəkildə təhlil olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında gömrük və vergi dərəcələrində edilən tənzimləmələr və tətbiq edilən xarici ticarət siyasəti ölkənin inkişafı üçün atılan mühüm addımlardan sayılır. Gömrük vergilərinə edilən tənzimləmələr, ölkəyə xarici sərmayənin cəlb edilməsi üçün atılmış ən mühüm addımlardan biridir.

Araşdırmamız göstərir ki, xarici ticarətin liberallaşdırılmasının müsbət və mənfi cəhətləri var. Bu nöqtəyi nəzərdən Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin reallaşdırılması zamanı bu məqam diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Çünki liberallaşma xarici ticarət dövriyyəsinə artırırsa da, idxal və ixrac strukturuna mənfi yöndə təsir edə bilər. Bu baxımdan Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlüyü məsələsi bir neçə ildir ki, davam edir. Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlük məsələsinə diqqətlə yanaşmaq məqsədə uyğun hesab edilir.

Azərbaycanın xarici ticarət siyasətində əsas məqsədlər, Azərbaycan regionlarının mövcud potensialını səmərəli bir şəkildə qiymətləndirmək, iqtisadiyyatın fərqli sahələrinin inkişaf etdirilməsini, sənaye sahələrinin fəaliyyətlərinin genişlənməsini təmin etmək, ixracata əsaslanan

istehsalı dəstəkləmək, yerli sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi ilə xalqın rifah səviyyəsini yaxşılaşdırmaq, məşğulluğu artırmaq və ölkə iqtisadiyyatının dinamik bir şəkildə inkişafını təmin etməkdir.

Ölkənin xarici ticarət coğrafiyası regional qruplaşmalar çərçivəsində daha getdikcə daha da genişlənir.

Xarici ticarət əlaqələrinin inkişafının nəzəri-metodoloji prinsiplərinə əsaslanaraq müasir dövrdə dünya iqtisadiyyatında gedən prosesləri, Azərbaycanın özünəməxsus inkişaf xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycanın xarici ticarət siyasəti aşağıdakı istiqamətləri özündə ehtiva etməlidir:

-Ölkəyə xarici investisiyalar cəlb olunmalı;

-İxrac inkişaf və təşviq etdirilməlidir;

-İxrac yönümlü istehsal sahələrinin təşviqi məqsədilə sahibkarlara dövlət dəstəyi göstərilməlidir;

-İxracın inkişaf və təşviq etdirilməsi üçün beynəlxalq iqtisadi təşkilat və qurumların yardımlarından istifadə edilməsi məqsədə uyğun hesab edilir;

-Ölkənin təbii-iqtisadi ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunmalıdır;

-Xarici bazarlarda milli ixracatçıların mənafeləri qorunmalıdır;

-Ticarət maneələri, xarici ticarət tərəfdaşlarının tətbiq etdiyi ayrı-seçkilik hallarının aşkarlanması məqsədilə daimi nəzarət tədbirlərinin görülməlidir;

-ÜTT-yə əlverişli şərtlərlə üzv olunmalıdır;

-İnfrastrukturanın inkişafı investisiya qoyuluşunun artımı təmin edilməlidir;

-Nəqliyyat sisteminin inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməlidir;

-Xarici ticarəti tənzimləyən qanunvericilik bazası təkmilləşdirilməlidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi qaydaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 iyun 1997-ci il tarixli fərmanı.
2. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı: Qanun nəşriyyatı, 2011
3. “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, 24 iyun 1997-ci il.
4. Azərbaycan Respublikasının 10 iyun 1997-ci il 311-İQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Kömrük Məcəlləsi”
5. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikasında ixrac-idخال əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri , gömrük rəsimləşdirilməsinə görə alınan yığımların miqdarı haqqında” 12 aprel 2001-ci il tarixli , 80 sayılı Qərarı
6. Azərbaycan Respublikasının 26 oktyabr 2004-cü il tarixli 772-IQ nömrəli “İxrac nəzarəti haqqında” Qanunu
7. Azərbaycan xarici iqtisadi əlaqələri 2015, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı:2016,
8. Bayramov Ə.İ. İnhisarizm. Bakı: Elm nəşriyyat, 2002, 390s
9. Bayramov Ə.İ. Regional iqtisadi inteqrasiya: nəzəriyyə və praktika. Bakı: Azər nəşr, 1997.
10. Ş.H. Hacıyev, Ə.İ. Bayramov “Beynəlxalq iqtisadiyyat” Bakı 2000.
11. Əliyev A., Şəkərəliyev A., Dadaşov İ. Dünya iqtisadiyyatı: Müasir Dövrün Problemləri. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2003, 455s

12. Əliyev A.Ə.Gömrük işi dünya iqtisadiyyatının inkişafı. Bakı: Çarşıoğlu nəşriyyatı, 2003, 247 s.
13. Əliyev A. Azərbaycan iqtisadi siyasəti, Azərbaycan xarici ticarət-iqtisadi əlaqələri. Bakı:Qanun ədəbiyyatı, 2003, 4044 s.
14. Əliyev Ə.İ. Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələrinin statistik tədqiqi: İqd.elm.dok.dis.Bakı, 2003
15. Əliyev Ə.İ. Beynəlxalq əmək bölküsündə milli iqtisadiyyatın iştirakının statistik qiymətləndirilməsi məsələləri, iqtisadiyyat və həyat. Bakı:1997
16. Əliyev R.B. İqtisadi təhlilin nəzəriyyəsi.Bakı: İqtisad Universiteti Nəşriyyatı , 2001
17. Heydərov K.F. Gömrük işinin əsasları.Bakı:Azərbaycan nəşriyyatı,2000,364s.
18. Hüseynov F.İ. Azərbaycan iqtisadiyyatının quruluşu, iqtisadi əlaqələri və onların səmərəliyinin yüksəldilməsi problemləri.Bakı:1996, 142s.
19. İsmayılov A., Rəhimov E. Qloballaşma prosesində Azərbaycanın xarici ticarət münasibətləri // Qloballaşma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya iqtisadi və beynəlxalq münasibətlər II. Beynəlxalq Kongres Materiallar, 2006, 1355s.
20. Kərimov C., Orucov A., İsmayılov H. Dünya İqtisadiyyatı (Dərslük). Bakı:Nurlan nəşriyyatı, 2007, 728s.
21. Məmmədov N., Bərxudarov M.,İqtisadi Təhlükəsizlik. Dərslük,Bakı:İqtisadi Universiteti nəşriyyatı, 2006, 452s.
22. Şəkərəliyev A.Ş. Dövlətin iqtisadi siyasəti: reallıqlar və perspektivlər, Bakı, 2009
23. Vəliyev D.Azərbaycanın qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyası.Bakı:Adiloğlu nəşriyyatı, 2008, 428s.
24. Vəliyev D.Uluslararası Ekonomi, Bakı: Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı, 1998, 322s.

Türk dilində

25. Aydemir, C. və H.H. Güneş “Merkantilizmin Ortaya Çıkışı”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Kış-2006, Cilt: 5,

26. Bayraktutan, Y.,”Bilgi və Uluslararası Ticaret Teorileri”, C. Ü. İktisadi və İdari Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, 2003, 177 s.

Rus dilində

27. Гаджиев Ш. Азербайджан на Пути к Мировому Сообществу-Стратегия Внешнеэкономического Развития., Экспрес-объява: Киев., 2000

İnternet saytlar

28. www.stat.gov.az

29. www.economy.gov.az.

30. www.maliyye.gov.az.

31. www.customs.gov.az

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа посвящена одной из актуальных проблем - определению путей совершенствования внешнеторговой политики Азербайджана.

Диссертационная работа состоит из введения, 3 -х глав, 7 пунктов, результата, списка литературы, резюме и краткого содержания.

В первой главе были рассмотрены концептуальные основы эволюции внешней торговой политики и проанализированы тенденции в мировой торговле.

Во второй главе были изучены основные характеристики таможенного тарифа и нетарифного регулирования в импортно-экспортных операциях страны, законодательная база и международный опыт в этой области были проанализированы в сравнении.

В третьей главе исследовано влияние чтобы улучшить сотрудничества внешнеторговой политики с Всемирной Торговой Организацией и региональной экономической интеграции, в направлениях развития внешнеторговой политики Азербайджана.

Summary

The dissertation work is dedicated to one of the actual problems-determining ways to improve Azerbaijan's foreign trade policy.

The thesis consists of an introduction, three chapters, seven paragraphs, a result, a bibliography, a summary and a brief summary.

In the first chapter, the conceptual foundations of the evolution of foreign trade policy were examined and the trends in world trade were analyzed.

In the second chapter, the main characteristics of the customs tariff and non-tariff regulation in the country's import and export operations, the legislative framework and international experience in this area were analyzed in comparison.

The third chapter explored the impact to improve the cooperation of foreign trade policy with the World Trade Organization and regional economic integration, in the development of Azerbaijan's foreign trade policy.

Paşayeva Vəfa Sabir qızının

"Azərbaycanın ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri" mövzusunda yazdığı magistr dissertasiyasının

REFERATI

Azərbaycan Respublikası son illərdə dünya ticarət sistemində inteqrasiya olunma istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atmaqdadır. Bu da öz növbəsində Azərbaycanın inkişafını sürətləndirməkdə, iqtisadiyyatın böyüməsini təmin etməkdədir. Ölkədə xarici ticarətin inkişafı, investisiyaların artmasına və işsizliyin azalmasına müsbət təsir göstərir. Bu dissertasiya işi xarici ticarət siyasətində qazandığımız uğurların daha da artmasını və daha əvvəl yol vermiş olduğumuz səhvlərdən dərs çıxarmağa, gələcəkdə bunların bir daha yaşanmamasına diqqət çəkməkdədir.

Aparılan araşdırmalar nəticəsində heç bir dövlətin iqtisadiyyatının idxal və ixracsız inkişaf edə bilməyəcəyi müəyyən olunmuşdur. Amma idxal və ixracatın hər bir dövr üçün optimal sərhədi, təsirli quruluşu olmalıdır. Bu səbəbdən bu mövzunun araşdırılması Azərbaycanın Xarici Ticarət Siyasəti baxımından əhəmiyyət daşıyır.

Mövzunun aktuallığı. Xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi və dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiyanın təmin olunması Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən iqtisadi islahatların əsas istiqamətlərindən biridir. Buna görə də nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış xarici ticarət siyasətinin işlənilib hazırlanması, prinsip və qanunauyğunluqlarının araşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi, Xarici ticarət siyasətinin konseptual əsasları, Azərbaycanda xarici ticarət siyasətinin mövcud vəziyyəti, Azərbaycanda xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində konkret təklif və tövsiyələrin hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədinə əsasən vəzifələr müəyyənləşdirilmiş və onların həll edilməsi prosesi aşağıdakı məntiqi ardıcılıqla reallaşdırılmışdır:

- Xarici ticarətin nəzəri-konseptual bazasının tədqiqi;
- Xarici ticarətin müasir inkişaf meylləri;
- Azərbaycanın xarici ticarət siyasətinin mövcud vəziyyəti;
- Azərbaycanın ÜTT-yə qoşulması prosesinin təhlili;
- Azərbaycanın xarici ticarət siyasətində regional inteqrasiyanın rolu;

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın predmetini xarici ticarət siyasətinin nəzəri, təcrübə məsələlərinin tədqiqi təşkil edir. Tədqiqatın obyektı isə Azərbaycanın xarici ticarət siyasətidir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi.

-Xarici ticarət siyasətinin nəzəri-metodoloji əsasları araşdırılmış və ümumiləşdirilmə aparılmışdır;

- Azərbaycanın Xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri tədqiq edilməklə ümumiləşdirilmiş və optimallaşdırma yolları üzə çıxarılmışdır;

-ÜTT ilə əməkdaşlığın ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təsir perspektivləri tədqiq edilərək konkret təkliflər irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasını xarici ticarətlə, onun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı olan iqtisad elminin klassik və müasir iqtisadçı alimlərinin baxışları, beynəlxalq ticarət nəzəriyyələri, Prezident fərmanları, Azərbaycan Statistika Komitəsinin, beynəlxalq iqtisadi təşkilatların hesabatları, xarici ticarət siyasəti haqqındakı məqalələr, elmi araşdırmalar və bir çox statistik göstəricilər təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin, Dövlət Gömrük Komitəsinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, ÜTT-nin sənəd və hesabat materialları həmçinin təşkil edir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət siyasətinin elmi tədqiqindən və bu tədqiqatın əsasında xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi üçün irəli sürülən

təkliflərdən ibarətdir. Tədqiqat işinin əsas müddəaları, əldə olunmuş nəticələri xarici ticarətin tənzimlənməsi ilə bağlı qanun, proqram, layihə və təkliflərin hazırlanması prosesində, elmi-tədqiqat işlərində, həmçinin ali məktəblərdə müvafiq ixtisas kursların tədrisində istifadə oluna bilər. Tədqiqatın nəticəsində irəli sürülən tövsiyələrin həyata keçirilməsi xarici ticarət əlaqələrinin daha da genişlənməsi və səmərəliliyinin yüksəldilməsinə müsbət təsir göstərə bilər.

Tədqiqat işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, 7 paragraf, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı, nəticə, rezyume və referatdan ibarətdir.

Birinci fəsildə xarici ticarətin konseptual bazasının təkamül prosesi, xarici ticarətin müasir inkişaf meyilləri tədqiq edilmişdir.

İkinci fəsildə İdxal-ixrac əməliyyatlarının gömrük-tarif tənzimlənməsinin spesifik xüsusiyyətləri, xarici ticarət siyasətinin tənzimlənməsində qeyri-tarif alətlərinin rolu öyrənilmişdir.

Üçüncü fəsildə Xarici ticarət siyasətinin müasir vəziyyəti və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri, ÜTT ilə əməkdaşlığın Azərbaycanın xarici ticarətində rolu, Azərbaycanın xarici ticarət siyasətində regional inteqrasiyanın rolu araşdırılmışdır.

Tədqiqatın yekunu olaraq aşağıdakı mühüm nəticələri qeyd etmək olar:

Müasir dövrdə dünya təsərrüfat sistemində baş verən qlobal dəyişikliklər: beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi, qloballaşmanın sürətlənməsi, informasiya texnologiyalarının ön mövqeyə çıxması və s. xarici ticarəti hər bir ölkə üçün zəruri şərtə çevirmişdir. Dünya təsərrüfat sistemi inkişaf etdikcə beynəlxalq iqtisadi əlaqələr də genişlənməyə başlamış, beynəlxalq bazarlar yaranmış, xarici ticarət əlaqələri sürətlə inkişaf etmişdir. Yeni iqtisadi şəraitdə Azərbaycan dünya təsərrüfat sistemində daha sıx inteqrasiya olunmalı, xarici ticarət əlaqələrini, genişləndirməli, təkmilləşdirməli və səmərəliliyini yüksəltməlidir.

Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin həyata keçirilməsinin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə müasir ticarət nəzəriyyələri sistemli şəkildə təhlil olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında gömrük və vergi dərəcələrində edilən tənzimləmələr və tətbiq edilən xarici ticarət siyasəti ölkənin inkişafı üçün atılan mühüm addımlardan sayılır. Gömrük vergilərinə edilən tənzimləmələr, ölkəyə xarici sərmayənin cəlb edilməsi üçün atılmış ən mühüm addımlardan biridir.

Araşdırmamız göstərir ki, xarici ticarətin liberallaşdırılmasının müsbət və mənfi cəhətləri var. Bu nöqtəyi nəzərdən Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin reallaşdırılması zamanı bu məqam diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Çünki liberallaşma xarici ticarət dövrüyyəsini artırsa da, idxal və ixrac strukturuna mənfi yöndə təsir edə bilər. Bu baxımdan Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlüyü məsələsi bir neçə ildir ki, davam edir. Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlük məsələsinə diqqətlə yanaşmaq məqsədə uyğun hesab edilir.

Azərbaycanın xarici ticarət siyasətində əsas məqsədlər, Azərbaycan regionlarının mövcud potensialını səmərəli bir şəkildə qiymətləndirmək, iqtisadiyyatın fərqli sahələrinin inkişaf etdirilməsini, sənaye sahələrinin fəaliyyətlərinin genişlənməsini təmin etmək, ixracata əsaslanan istehsalı dəstəkləmək, yerli sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi ilə xalqın rifah səviyyəsini yaxşılaşdırmaq, məşğulluğu artırmaq və ölkə iqtisadiyyatının dinamik bir şəkildə inkişafını təmin etməkdir.

Ölkənin xarici ticarət coğrafiyası regional qruplaşmalar çərçivəsində daha getdikcə daha da genişlənir.

Xarici ticarət əlaqələrinin inkişafının nəzəri-metodoloji prinsiplərinə əsaslanaraq müasir dövrdə dünya iqtisadiyyatında gedən prosesləri, Azərbaycanın özünəməxsus inkişaf xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycanın xarici ticarət siyasəti aşağıdakı istiqamətləri özündə ehtiva etməlidir:

-Ölkəyə xarici investisiyalar cəlb olunmalı;

- İxrac inkişaf və təşviq etdirilməlidir;
- İxrac yönümlü istehsal sahələrinin təşviqi məqsədilə sahibkarlara dövlət dəstəyi göstərilməlidir;
- İxracın inkişaf və təşviq etdirilməsi üçün beynəlxalq iqtisadi təşkilat və qurumların yardımlarından istifadə edilməsi məqsədə uyğun hesab edilir;
- Ölkənin təbii-iqtisadi ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunmalıdır;
- Xarici bazarlarda milli ixracatçıların mənafeləri qorunmalıdır;
- Ticarət maneələri, xarici ticarət tərəfdaşlarının tətbiq etdiyi ayrı-seçkilik hallarının aşkarlanması məqsədilə daimi nəzarət tədbirlərinin görülməlidir;
- ÜTT-yə əlverişli şərtlərlə üzv olunmalıdır;
- İnfrastrukturanın inkişafı investisiya qoyuluşunun artımı təmin edilməlidir;
- Nəqliyyat sisteminin inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməlidir;
- Xarici ticarəti tənzimləyən qanunvericilik bazası təkmilləşdirilməlidir.